

ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΜΕΧΤΙΔΗΣ

‘ΕΙΜΕΘΑ ΕΘΙΣΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΚΛΗΡΑΓΩΓΙΑΝ’
Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ ΚΑΥΚΑΣΙΩΝ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ ΑΓΓΙΣΤΑΣ

*Στη μνήμη της γιαγιάς μου
Ευφροσύνης Γαλανίδου (4-6/12/1941)*

Οι πρόσφυγες του Σταθμού Αγγίστας ανήκαν στις πολλές χιλιάδες που έζησαν ‘την οδυνηρή συρματοφόρατη καραντίνα στους θαλάμους της Καλαμαριάς, την ταπεινωτική επανεκκίνηση σε ρευστές και αχατογράφητες περιοχές, την απώλεια μιας υπόστασης και τη δύσκολη κατάκτηση μιας καινούργιας’¹. Ο Σταθμός Αγγίστας είναι ένα από τα 186 χωριά του Νομού Σερρών², όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες μετά το 1922 και ειδικά Καυκάσιοι³, που είναι και το θέμα του άρθρου αυτού. Γνωρίζουμε από έμμεσες πηγές και τα άρθρα του Λαυρεντίδη⁴ ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν Καυκάσιοι από τέσσερα χωριά του Καρς και Θράκης. Όμως χρησιμοποιώντας μία σπάνια⁵ και άμεση πηγή-το Ονομαστικόν Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων (1928) - αλλά και

1. Ουρ. Λαμψίδου, σ. 8.

2. Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 91.

3. Άλλες ονομασίες: Πόντιοι του Καυκάσου, Καρσιώτες, Καρσλήδες, Ποντιο-καυκάσιοι. Προτίμησα τον όρο ‘Καυκάσιοι’ επειδή έτσι ακριβώς αναφέρονται στον τύπο της εποχής, στις απογραφές αλλά και στους συλλόγους που ίδρυσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες. Μία άλλη άποψη στο ‘Καυκάσιοι, Πόντιοι ή Ρωμιοί’ (<http://www.santatsormik.gr/enimerosi/articles/105-kavkasian>).

4. Ισ. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι εγκατάσταση των εκ Πόντου Ελλήνων: Α’ Νομός Σερρών», *Αρχαίον Πόντου*, 29, 1968, σ. 341, και «Η κατά το 1895- 1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχαίον Πόντου*, 33, 1971-2, σ. 394. Κάτοικοι από το Χάντερε είχαν απευθύνει έκκληση στο Βασιλιά της Ελλάδας το Μάιο του 1914 για να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα (Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996, σ. 285), αλλά δεν είναι γνωστό αν αυτό έγινε τελικά. Αναφέρονται ως αντιπρόσωποι οι Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Θεόδωρος Σαββίδης, Παύλος Αποστολίδης.

5. Για παράδειγμα δεν έχει χρησιμοποιηθεί στο ‘Η Μακεδονία των προσφύγων’, 2009.

άλλες πηγές της εποχής (εφημερίδες, αρχεία) θα συμπληρωθούν τα κενά στην ιστορία της προσφυγικής αποκατάστασης στο Σταθμό Αγγίστας και θα διαιωνιστούν έτσι οι πατρογονικές εστίες των οικιστών και θεμελιωτών του χωριού⁶.

Η 'Εξοδος' των Καυκασίων⁷

Οι κάτοικοι του Χάνδρε (τόπος καταγωγής προσφύγων του Σταθμού Αγγίστας) αναφέρονται σε έγγραφο του 1919 (Α. Ξανθοπούλου - Κυριακού, 1993, σ. 419) ότι υπέστησαν καταστροφές κατά την τουρκική επίθεση (1914/15)⁸, διέσωσαν ελάχιστα από τα υπάρχοντά τους και κατέφυγαν στην Αλεξανδρούπολη (Λενινακάν)⁹, στο Ροστώφ¹⁰, στη Σταυρόπολη¹¹. 'Κατά τον Ιανουάριο του 1915, οπότε εγένετο η εισβολή των Τούρκων εις το ρωσικόν έδαφος, μετά την ήττα των οι Τούρκοι υποχωρούντες κατέστρεψαν περί τα πενήντα ελληνικά χωριά του Καυκάσου, ως επίσημοι πληροφοροί βεβαιούν. Άνω των 20 χιλιάδων ομογενών άνευ στέγης διεσπάρησαν τότε τήδε κακείσε καταφυγόντες άλλοι εις Ελισαβετούπολιν και τα πέριξ, άλλοι εις Αλεξανδρούπολιν και άλλοι αλλαχού', γράφει η εφημερίδα *Σκλάβια Ελλάς* (18/3/1918, 2/6/1919). Πιθανώς οι πρόσφυγες από το Χάνδρε έφυγαν για την Ελλάδα από το κοντινό στη Σταυρόπολη λιμάνι του Νοβοροσίσκ, χωρίς όμως να γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία, αφού αναφέρονται στις εφημερίδες της εποχής πολλά καράβια με πρόσφυγες που έφευγαν από το Νοβοροσίσκ για την Ελλάδα (σχετικά παρακάτω).

6. Ανάλογες καταγραφές δεν υπάρχουν πολλές. Σημειώνω το άρθρο του Ευστ. Πελαγίδη για την Οινόη της Καστορίας, 2009, ό. π., σ. 340.

7. Ενδεικτική βιβλιογραφία: Ι. Φ. Καζταρίδης, «Η Έξοδος των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας» (1996), Ι.Κ. Χασιώτης, *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, 1997*, σ. 259 (Ο αγώνας για την κυριαρχία στην Υπερκαυκασία και η 'έξοδος' των Ελλήνων (1917- 1921) και το πιο πρόσφατο 'Ο Λάμπον α σο Καρς' (Χ. Βασιλειάδης, 2013).

8. Πρόκειται για την καταστροφική για τους Τούρκους μάχη του Σαρήκαμς (22/12/1914- 17/1/1915), η οποία διεξήχθη σε συνθήκες πολιικού ψύχους με χιλιάδες νεκρούς. Σε αυτές τις συνθήκες εγκατέλειψαν το χωριό τους οι κάτοικοι του Χάντρε. Ενδεικτική βιβλιογραφία για τις συγκρούσεις Οθωμανών- Ρώσων στο μέτωπο του Καυκάσου: W.E.D. Allen, P. Muratoff, «Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921», 1953 και το πιο πρόσφατο συνέδριο στο Παρίσι: «Le front caucasien de la Grande Guerre», 5/6/2014.

9. Σήμερα Gyumri, πόλη της Αρμενίας βόρεια του Εριβάν. Απόσταση από το Καρς 233 χλμ. Αλεξανδρούπολ στη συλλογική μνήμη των κατοίκων.

10. Στον ποταμό Ντον, κοντά στη θάλασσα της Αζοφικής. 1093 χλμ από το Gyumri. Κάνω την υπόθεση ότι ταξίδεψαν διά ξηράς και ότι δεν διέσχισαν τη Μαύρη Θάλασσα.

11. Πόλη του βόρειου Καυκάσου. Στην απογραφή του 2010 καταγράφηκαν 33.573 Έλληνες στην επαρχία Σταυρούπολης (Stavropol). 341 χλμ. από το Ροστώφ. 443 χλμ. ως το λιμάνι του Νοβοροσίσκ- πιθανό λιμάνι απόπλου για τους κατοίκους του Χάντρε.

Λεπτομέρεια από ρωσικό χάρτη του Καυκάσου, 1903:
1. Χάντερε, 2. Σαρήκαμυς, 3. Καρς.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι ελληνικές κοινότητες του Καυκάσου από το 1917 περιγράφονται πολύ γλαφυρά σε επιστολή των κατοίκων της Κοινότητας Χάνδере: «νυν δε αφού από τετραετίας ήδη Ρωσικά στρατεύματα μένουσι παρ' ημίν και εντός των κατοικιών ημών και μάλιστα κατήνησαν ανυπόφοροι διά των παντοειδών ύβρεων, απειλών αυτών προς ημάς τε και τα γυναικόπαιδα δεν δυνάμεθα ούτε εν λεπτόν να μείνομεν εις τον επί γης Άδην. Αι πλείσται των οικογενειών προ τινών ετών μετηνάστευσαν προς την μητέρα Ελλάδα προς εγκατάστασιν εκεί, ηναγκάσθησαν όμως δυστυχώς να επανακάμψουν. Ένεκα λοιπόν της τοιαύτης καταστάσεως της Κοινότητος ημών δεν δυνάμεθα πλέον να ζήσωμεν εν τόπω τούτω και εξαιτούμεθα την αποκατάστασιν ημών εις άλλο μέρος. Ημείς δεν επιζητούμεν υποστήριξιν εις επιχειρήσεις εμπορικής διά να θησαυρίσωμεν εαυτοίς και τοις τέκνοις ημών. Δεν επιζητούμεν μέγαρα και παραδείσους. Είμεθα εθισμένοι εις την σκληραγωγίαν και εις το να κερδιζώμεν εν ιδρώτι του προσώπου ημών εργαζόμενοι τον άρτον [...] να ενεργήση το Κεντρ. Συμβούλιον και να υποδείξη αυτή άλλο μέρος προς μετοικησίαν» (4/12/1917), (Θ.

Παναγιωτίδης, σσ. 19, 30)¹². Σχεδόν ταυτόσημη είναι η απάντηση πρόσφυγα του χωριού Ποταμοί (Μπόροβο) στο διευθυντή Εποικισμού Μακεδονίας το 1928: ‘Ηλθωμεν εδώ μη ελπίζοντες εις επιδόματα, ενισχύσεις και συγκοινωνιακά έργα, αλλά διά να εξυπηρετήσωμεν την πατρίδα μας’¹³.

Οι πρώτες συζητήσεις¹⁴ για την εγκατάσταση των Καυκασίων στην Ελλάδα ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1919, όταν δημιουργήθηκε το Διαρκές Γενικό Συμβούλιο Ποντίων Ελλήνων, το οποίο συμφώνησε τελικά με την αναγκαιότητα της μετανάστευσης των Ελλήνων του Καρς, παρά τις αρχικές διαφωνίες μεταξύ των μελών για την παραμονή τους στις εστίες τους και την ένταξη στο σχεδιαζόμενο κράτος του Πόντου. Είχαν ήδη προηγηθεί 3.260 Καυκάσιοι που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία το 1915¹⁵.

Με αυτά τα γεγονότα συνδέεται η υπογραφή από τον βασιλιά Αλέξανδρο Νομοθετικού Διατάγματος (26/4/1919) ‘περί επεκτάσεως της παρεχομένης εις τους πρόσφυγας περιθάλψεως και εις άλλας κατηγορίας προσφύγων και αναξιοπαθούντων’, όπου αναφέρεται ότι ‘η παρεχόμενη περίθαλψις πάσης φύσεως επεκτείνεται και επί των εκ Ρωσσίας λόγω των πολεμικών γεγονότων καταφευγόντων εις Ελλάδα απόρων ομογενών...’.

Πάντως ήδη από το Μάρτιο/ Απρίλιο του 1919 αναφέρεται άφιξη 29.000 προσφύγων στην Ελλάδα από τη Νότια Ρωσία (Υπουργείον Περιθάλψεως, Η περίθαλψις των προσφύγων, 1917- 1920, 1920, σ. 47), άλλων 442 συγκεκριμένα στην Ύδρα (ό.π., σ. 114), 400 Καυκασίων στις Σπέτσες (ό.π., σ. 116), 1246 από τη Ρωσία στο Βόλο (ό.π., σ. 131), 269 (από Ρωσία και Ρουμανία/ 185 οικογένειες) στις Κυκλάδες (ό.π., σ. 139), 319 (από Ρωσία και Ρουμανία) στη Λέσβο (ό.π., σ. 198). Από τους Καυκάσιους της Ύδρας και των Σπετσών υπήρχε ρητή δήλωση για την επιθυμία τους οριστικής εγκατάστασης στην Ελλάδα και στη Μακεδονία. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι πολύ χρήσιμο γιατί αναφέρει την επίσημη εκδοχή της περίθαλψης των προσφύγων- την άλλη άποψη από τα παράπονα και τα προβλήματα που περιγράφουν οι πρόσφυγες.

12. Ανάλογα ήταν και τα προβλήματα των Αρμενίων του Χάντερε. Αναφέρεται σχετικό ποίημα από τον Abbas Gül, (The Armenian Exodus, Gursel Goncu, <http://old.kesfetmekicinbak.com/kultur/tarih/00691/>).

13. Γ. Μπακάλη, 2009, ό.π., σ. 269 (Θάρρος, 18/1/1928).

14. Είχε προηγηθεί βέβαια μια πρώτη προσπάθεια στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Βλ. Ισ. Λαυρεντίδης, *Αρχείον Πόντου*, 33, ό. π. και Α. Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996. Στο Αρχείο Βενιζέλου υπάρχει επίσης επιστολή κατοίκων του χωριού Ριλιαπέρι περιφέρειας Αρταχάν, οι οποίοι ζητάνε να μετοικήσουν στην Ελλάδα 100 οικογένειες (Φάκελος 220.04).

15. Κ. Φωτιάδης, 2009, σ. 50.

Η πρώτη επαφή των Ελλήνων της περιοχής του Καρς με την επίσημη Ελληνική κυβέρνηση έγινε τον Αύγουστο του 1919. Επικεφαλής της Ελληνικής Αποστολής που αποβιβάστηκε στο Βατούμ ήταν ο Ιωάννης Σπυριδάκης και συμμετείχαν σε αυτήν επτά υπάλληλοι του Υπουργείου Πρόνοιας, μεταξύ τους ο Νίκος Καζαντζάκης, τότε γενικός γραμματέας του Υπουργείου¹⁶. Η Αποστολή επισκέφτηκε το Καρς τον Αύγουστο και, μετά από ενημέρωση από τους κατοίκους για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν αποδέχτηκαν την αναγκαιότητα της μετανάστευσης στην Ελλάδα ολόκληρου του ελληνικού στοιχείου.

Ο Νίκος Καζαντζάκης επισκέφθηκε και περιοχές της Δυτικής Θράκης όπου θα εγκαθίσταντο οι πρόσφυγες από τον Καύκασο (Μακεδονία, 11 και 16/6/1920), ενώ σε άλλο άρθρο διαβάζουμε ότι «40.000 εκ των Ελλήνων γεωργών του Καυκάσου θα εγκατασταθούν εις την Μακεδονίαν, παραχωρουμένων εις αυτούς γαιών. [...] Τονίζεται ότι οι Καυκάσιοι είναι οι καλύτεροι γεωργοί της Νοτίου Ρωσσίας» (Μακεδονία, 7/5/1920).

Η αναχώρηση των Ελλήνων έκρυβε προφανώς μία σειρά από μικρές ή μεγάλες διαφωνίες ανάμεσα στις οικογένειες: 'Δεν ξέρω πόσο το συζήτησαν οι μεγάλοι, πόσο ζύγισαν τις συνέπειες, πόσο αναπόφευκτο έμοιαζε σε εκείνες τις συνθήκες ή πόσο βιαστικό ήταν. [...] κατάφερε να τους πείσει κι εκείνο το βράδυ πάρθηκε η μεγάλη απόφαση: να φύγουμε. [...] Η μόνη που διαφώνησε ήταν [...] 'Που θα αφήσετε τόσο σπίτι, τόση περιουσία; [...] Αργότερα η μητέρα μου έλεγε ότι ήταν όλοι σίγουροι ότι θα επιστρέφαμε και η σκέψη αυτή δεν τους άφηνε να διαλύσουν το σπίτι και να πάρουν μαζί τους πράγματα πολύτιμα, που ίσως θα μας είχαν βοηθήσει στις δυσκολίες που μας περιέμεναν'¹⁷.

Η πρώτη φάση της Εξόδου ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1919 και συνολικά 30.000 κάτοικοι μεταφέρθηκαν με τρένα στο Βατούμ (μέσω Τιφλίδας) με ευθύνη και εποπτεία της Ελληνικής Αποστολής και του Εθνικού Συμβουλίου των Ελλήνων της Αρμενίας: 'Στον σιδηροδρομικό σταθμό του Καρς βρήκαμε χιλιάδες πανικόβλητους Ρώσους, Αρμενίους και Έλληνες, που περίμεναν με αγωνία και τρόμο να επιβιβαστούν στα τρένα- φορτηγά για την Τιφλίδα. Τα λίγα υπάρχοντα [...] ήταν τυλιγμένα σε κουβέρτες και κιλίμια, δεμένα σε μπόγους και ζουπιγμένα όπως όπως σε βαλίτσες βιαστικά κλεισμένες και τουρλωμένες'¹⁸.

Η πρώτη ομάδα αναχώρησε το Νοέμβριο και μέσα σε δεκαπέντε ημέρες είχαν αναχωρήσει 5.000. «Κατά την 25 του μηνός Νοεμβρίου

16. Τμηματάρχης του Υπουργείου Περιθάλψεως σύμφωνα με άρθρο της 'Μακεδονίας' (10/6/1920).

17. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 59.

18. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 74.

κατέφθασαν εν Πειραιεί πρόσφυγες ελθόντες εκ Νοβωροσίσκης διά του Ρωσικού ατμοπλοίου ‘Άγιος Νικόλαος’ καταγόμενοι εκ Καυκάσου και Σαμψούντος και εγκατασταθέντες επί τριήμερον εις το Πειραιϊκόν Θέατρον. Συνεποσούντο δε εις 45 οικογενείας άτομα 22, ανεχώρησαν δε την 29^{ην} του ιδίου μηνός διά του ατμοπλοίου ‘Κεφαλληνία’ με λιμένας αποβιβάσεως την Θεσσαλονίκην, αναφέρεται σε βιβλίο του Υπουργείου Περιθάλψεως»¹⁹.

Τα προβλήματα στη διατροφή των χιλιάδων προσφύγων που είχαν συγκεντρωθεί στο Καρς αντιμετωπίστηκαν με την αποστολή τροφίμων από την Ελληνική και την Αμερικανική Αποστολή. Οι πρόσφυγες από το Καρς συγκεντρώθηκαν στο λιμάνι του Βατούμ περιμένοντας τα καράβια που θα τους μετέφεραν στην Ελλάδα: «Εις τα παράλια του Καυκάσου συνεκεντρώθησαν έτεροι 100.000 Ελλήνων, ετοιμών να κατέλθουν εις την Ελλάδα» (*Μακεδονία*, 29/5/1920). Το Βατούμ προστατευόταν από Αγγλικό στρατό έως και τον Ιούλιο του 1920 όταν και αποχώρησε²⁰.

Η μεταφορά των προσφύγων στην Ελλάδα συνεχίστηκε έως και το Νοέμβριο του 1920 με μία διακοπή λίγων μηνών που οφειλόταν στην αδυναμία του Υπουργείου Περιθάλψεως να δεχτεί νέους πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη²¹. Σχετικά γράφει η *Μακεδονία* περιγράφοντας τις διαδοχικές αφίξεις των Καυκασίων στην πόλη²²: «Χθες κατέπλευσε το ελληνικόν υπερωκεάνιον ‘Αργώ’ μεταφέρον τρισχίλιους ομογενείς εκ Σοχούμ του Καυκάσου, οίτινες πρόκειται να εγκατασταθώσιν εν Μακεδονία» (11/6/1920), «Αναμένονται 10.000 εις την πόλιν μας» (11/7/1920), «Αναμένεται το ατμόπλοιον ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ εκ Βατούμ με 1300 Καυκάσιους πρόσφυγας» (18/7/1920).

Η αναχώρηση με το ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ έχει περιγραφεί ως εξής: ‘Τρεις μέρες περιμέναμε σε κείνη την άκρη του λιμανιού, άπλυτοι, σχεδόν πεινασμένοι και χωρίς να ξέρουμε τι μας περιμένει. Την τέταρτη μέρα μας οδήγησαν σε ένα φορτηγό πλοίο, που ακόμη θυμάμαι το όνομά του, ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ διάβαζα και ξαναδιάβαζα. [...] Αρχίσαμε το ταξίδι μας στην τεράστια Μαύρη Θάλασσα [...] ζαρωμένοι και ταλαιπωρημένοι ήδη, μαζευτήκαμε όλοι οι συγγενείς και γνωστοί μαζί, φτιάξαμε μικρές κοινότητες πάνω στο πλοίο, μοιραζόμασταν τα λίγα τρόφιμα που είχαμε φυλάξει και τα ελάχιστα που μας μοίραζαν και με

19. Σελ. 103, 104, Υπουργείον Περιθάλψεως, ό. π.

20. Μεταξύ αυτών και ο προπάππος μου Άγγλος στρατιωτικός John Henry Mason.

21. «Αναστέλλεται προσωρινώς η άφιξις νέων εκ Καυκάσου προσφύγων, καθ’ όσον άπαντα τα μέσα τα οποία θα διειθθεντο διά την μεταφοράν αυτών, θα διατεθούν δι’ άλλας επείγουσας μεταφοράς» (*Μακεδονία*, 14/6/1920).

22. Τα ονόματα 24 καραβιών που μετέφεραν τους πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη αναφέρονται από τον Αιλιανό (σ. 59).

αυτήν την προσωρινή αλληλεγγύη παρηγορούμαστε και περιμέναμε το τέλος του ταξιδιού»²³.

Οι ειδήσεις στη Μακεδονία συνεχίζονται: «αναμένονται έτεροι 2.500» (22/7/1920), «αφίχθησαν ενταύθα και έτεροι 5.000 Καυκάσιοι πρόσφυγες, οίτινες εγκαταστάθησαν εις τον συνοικισμόν του Λέμπετ» (4/8/1920), «Κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας το ατμόπλοιοιον 'Μπερκασιρ' με 3880 Καυκασίους πρόσφυγας, οι οποίοι κατά πάσαν πιθανότητα θα στεγασθούν προσωρινώς εις το τελευταίως αγορασθέν υπ' αριθ. 43 Αγγλικόν Νοσοκομείον»²⁴ (22/8/1920), «αναμένονται έτεροι 1590 Καυκάσιοι πρόσφυγες διά της 'Εσπερίας'» (27/8/1920), «9.000 Καυκασίων είναι συγκεντρωμένοι εις Βατούμ, 6.000 εις Νοβοροσίσκη και 12.000 εις τα σύνορα του Καυκάσου» (28/8/1920), «Αναμένεται να καταπλεύση η 'Ελευθερία' με 100 πρόσφυγας Καυκασίους και 800 κτήνη» (7/12/1920), «Κατέπλευσεν εις την πόλιν μας ατμοπλοίοιον εκ Ρωσσίας φέρον 800 πρόσφυγας και 1150 μεγάλα ζώα» (21/12/1920). Οι τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν στο Βατούμ το καλοκαίρι του 1920 περιγράφονται από τον Κ. Κωνστανταράκη, της υπηρεσίας περιθάψεως: «... θα καταντήσωμεν ούτω να ίδωμεν αποθνήσκοντας εντός τριμήνου όλους σχεδόν τους εν Βατούμ πρόσφυγας»²⁵.

Η άφιξη των Καυκασίων συνεχίστηκε ως το 1922: «Διά του ατμοπλοίου 'Κίος' αφίχθησαν εκ Βατούμ 4500 Καυκάσιοι πρόσφυγες, φέροντες και 800 ζώα» (9/3/1921), «Διά του ατμοπλοίου 'Παναγιώτης' αφίχθησαν χθες εκ Βατούμ 250 Καυκάσιοι πρόσφυγες» (12/3/1921), «Διά του ατμοπλοίου 'Ευστράτιος Καβουνίδης'»²⁶ εφίκοντο εκ Νοβοροσίσκης μέσω Κων/πολεως 2210 περίπου Καυκάσιοι πρόσφυγες. Κατά τον διάπλουν ησθένησαν εκ πείνης 20, εκ των οποίων 12 απέθανον ριφθέντες εις θάλασσαν» (22/5/1922). Γνωρίζουμε επίσης από το αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών επιστολή της Επιτροπής Ελλήνων Προσφύγων (23/6/1922), η οποία αναφέρει 'πεινώντες Έλληνες' στο Νοβοροσίσκ και την αποστολή σακιών με αλεύρι.

Παλαιότερη πηγή (3/4/1919), ο Έλληνας πρόξενος της περιφέρειας Νοβοροσίσκ, σημειώνει: 'πάσαι αι οικίαι των Ελλήνων χωρικών [...] διηρπάγησαν και ελεηλατήθησαν. [...] Εν γένει ακατανόμαστα όργια λαμβάνουσι καθ' εκάστην χώραν...'²⁷, ενώ και η εφημερίδα *Ελεύθερος*

23. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 87-88.

24. Νοσοκομείο στην Καλαμαριά με 105 παραπήγματα που μπορούσαν να φιλοξενήσουν 4.000 άτομα (*Μακεδονία*, 6/8/1920).

25. 23/8/1920, Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 57.

26. Ναυπηγήθηκε το 1883 στην Τεργέστη. Αρχικά πλοίο της Lloyd Austriaco. Αργότερα ιδιοκτησίας Φίλιππου Καβουνίδη.

27. Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 55.

Πόντος του Βατούμ (τεύχος 24, 1919) αναφέρει ότι οι πρόσφυγες μένουν σε στρατιωτικές σκηνές και την Ελληνική σχολή του Νοβοροσίσκ, ότι δεν σημειώνονται 'πλέον' κρούσματα χολέρας και ότι υπάρχει 'μεγάλη τάσις και επιθυμία ολοκλήρων συνοικισμών προς μετανάστευσιν εις τα την Παλαιάν και Νέαν Ελλάδαν'²⁸.

Στη μεταφορά των προσφύγων υπήρχαν συχνές καθυστερήσεις λόγω γραφειοκρατικών διαδικασιών²⁹ των τελωνειακών αρχών που είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, το χειμώνα του 1920 να πεθάνουν τριάντα νήπια από το κρύο, ενώ πολλές ακόμα είναι οι ειδήσεις στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης για τα προβλήματα των προσφύγων που έφταναν στην πόλη. Σχετικό είναι το μοιρολόι: «Τσολ κ' έρημον Καράπουρον, τριγύλ, τριγύλ ταφία, ανοίξτε και τερέστε τα, ούλε Καρσί παιδία» (Ακατοίκητο και έρημο Καραμπουρνάκι, γύρω γύρω μνήματα ανοίξτε και κοιτάξτε τα, όλα εκεί παιδιά του Καρς)³⁰. Μάλλον δεν εννοούσε αυτό ο Αιλιανός (σελ. 97) όταν έγραφε «επιμελεστάτη περιθάλψις [...] εστεγάσθησαν δε καταλλήλως».

Για την άφιξη και εγκατάσταση των Κανκασίων στην Καλαμαριά χρήσιμο είναι το άρθρο της Ελ. Ιωαννίδου³¹: Στα στρατιωτικά παραπήγματα της Καλαμαριάς συγκροτήθηκε προσφυγικός καταυλισμός. Ήδη το καλοκαίρι του 1920 κατοικούνταν τουλάχιστον 72 από τους υπάρχοντες θαλάμους, ενώ έναν χρόνο αργότερα έφτασε να φιλοξενεί μέχρι και 6.000 πρόσφυγες.

Η δεύτερη φάση της Εξόδου ξεκίνησε στα τέλη του 1920 και ο-

28. Αλλά και έως το 1926 συνεχίστηκαν οι αφίξεις προσφύγων από τον Καύκασο: «Αι εκ Σοχούμ του Καυκάσου αφιχθείσαι 300 οικογένειαι προσφύγων θα εγκατασταθώσιν εις συνοικισμούς ένθα υπάρχον συμπατριώται αυτών...» (Αγών, 21/1/1926). Επίσης σημειώνω ειδήσεις στη Μακεδονία του 1928 (8, 10/3), του 1930 (6/2/1930, 20/3/1930, 8/9/1930) και του 1931 για την άφιξη νέων προσφύγων από τη Ρωσία: 3/1/1931, 25/1/1931, 28/3/1931, 5/11/1931.

29. Διεύθυνσις Εποικισμού: Διευθυντής Αμβράσογλου Α., Νομογεωπόνος Μαλούχος Κ., Νομικός γραμμ. Καραβίδας Κ. κ.ά. (Οδηγός 1920, σ. 95).

30. Αναφέρονται οι συνοικισμοί Καλαμαράς, Χαριμάνκιοι Λέμπιτ, Καρά Ίσιν και Τριανδριάς (25/02/1921) και οι στάβλοι σε Μ. Καραμπουρνού και Αγία Παρασκευή (24/02/1921). Σε άρθρο επίσης του 1921 περιγράφεται η επίσκεψη του υπουργού στρατιωτικών Δ. Γούναρη σε καταυλισμούς Κανκασίων, ο οποίος δήλωσε «Είνε δυνατόν έτσι να ζήσουν άνθρωποι;» (Μακεδονία, 14/3/1921). Η τραγική κατάσταση φαίνεται από το γεγονός ότι την επομένη ημέρα (15/3/1921) δημοσιεύεται ως είδηση ότι δεν πέθανε κανείς την προηγούμενη ημέρα στους καταυλισμούς των Κανκασίων της Καλαμαριάς. Ένα μήνα μετά, ο νομάρχης Παρασκευόπουλος δηλώνει πάντως μετά από δική του επίσκεψη: «Επέστρεψα με τας αρίστας των εντυπώσεων» (Μακεδονία, 17/4/1921). Άρθρα της ίδιας χρονιάς μιλάνε για βελτίωση των συνθηκών.

31. Η προσφυγική Καλαμαριά, 2009, ό. π., σ. 295-6 και σ. 304 οι τόποι καταγωγής των Κανκασίων της Καλαμαριάς: Σοχούμ, Νοβοροσίσκ, Ερζερούμ, Αρδαχάν.

Σκηνές αγροτικής εγκατάστασης προσφύγων.

λοκληρώθηκε έως τις αρχές του 1921. «Πολυάριθμοι Έλληνες αφίκοντο εκ Καρς εις Βατούμ. Και εκ της περιοχής Αρδαχάν ανεχώρησαν 10.000 Έλληνες κατευθυνόμενοι εις Βατούμ» (Μακεδονία, 8/12/1920). Ο συνολικός αριθμός των «εν Αντικαυκάσω Ελληνικών πληθυσμών» που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη από το Μάιο του 1920 ως το τέλος Φεβρουαρίου 1921 ήταν 52.878, κατά τον Αιλιανό (σ. 59). Ο Αιλιανός περιγράφει επίσης³² τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Καυκάσιοι και τις προσπάθειες της Ελλάδας για την προστασία, μεταφορά και τελική εγκατάστασή τους. Η κατάσταση που επικρατούσε στα καράβια των προσφύγων και η ψυχολογική κατάσταση περιγράφεται υπηρεσιακά: «Η πολυήμερος διαμονή των προσφύγων επί των ατμοπλοίων, ο συνωστισμός και η ναυτίασις, προσθέτως δε και η ψυχολογική διάθεσις και τα ηθικά βάσανα του αιφνιδίου αποχωρισμού από των οικείων και της εγκαταλείψεως περιουσιών [...] επέδρασαν επί της υγείας των προσφύγων»³³, αλλά και σε πολλές περιγραφές προσφύγων.

32. Σελ. 83-99 και 243 (Μόνιμος εγκατάστασις Καυκασίων και Ποντίων: «Οι εν τη υπαίθρω χώρα πρόσφυγες εγκατεστάθησαν εις 356 συνοικισμούς, εξ ων οι 28 ήσαν κτήματα του Οθωμανικού Δημοσίου, 267 ήσαν κεφαλοχώρια και 61 τσιφλίκια. [...] Εις δε την Ανατολικήν Μακεδονίαν εγκατεστάθησαν μέχρι σήμερον (1921) 1878 οικογένειαι Καυκασίων, αριθμούσαι άτομα 7.490».

33. Σελ. 107- 108, Υπουργείον Περιθάλψεως, ό. π.

Στα τέλη του 1920 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη σύλλογος των Καυκασίων: «Οι εκ Καυκάσου πρόσφυγες Μακεδονίας ίδρυσαν Σύλλογον, όπως μερμνήση περί της περιθάλψεως και εγκαταστάσεως αυτού και επικοινωνίας μετά των αρχών και με την Κυβέρνησιν διά παν ό,τι αφορά τα συμφέροντα και τας ανάγκας αυτών» με Δ.Σ. τους Δημ. Ευθυμιάδη (πρόεδρο), Μιλτ. Αναστασιάδη (αντιπρόεδρο)³⁴, ενώ αναφέρεται την ίδια χρονιά και η Κεντρική Επιτροπή Καυκασίων Προσφύγων. Τρία χρόνια αργότερα ο Δημ. Ευθυμιάδης θα ήταν υποψήφιος των Καυκασίων στις εκλογές της 16/12/ 1923³⁵.

Θυμίζω ότι την περίοδο αυτή στην Ελλάδα έχουν συρρεύσει χιλιάδες πρόσφυγες από τη Μ. Ασία αλλά και άλλα μέρη μετά τους εκεί διωγμούς. «Το προσφυγικόν ζήτημα κατά τα τελευταία έτη εγεννήθη εν Ελλάδι, εκ της αθρόας εισροής εις τας Ελληνικάς περιοχάς των χιλιάδων εκείνων ατύχων, οι οποίοι, φεύγοντες τας σφαγάς [...] των Τούρκων, των Βουλγάρων, των Αλβανών και τελευταίως των Μπολσεβίκων, εξήτησαν άσυλον εις την Ελλάδαν, [...] μέχρι τέλους 1921 806.170 ψυχών» (Αιλιανός, σσ. 11, 13). Αλλά επισημαίνω επίσης ότι ο μεγάλος όγκος των προσφύγων από τον Καύκασο είχαν έρθει στην Ελλάδα και τη Μακεδονία πολύ πριν τους Μικρασιάτες και Ποντίους πρόσφυγες της Ανταλλαγής και αντιμετώπισαν τα ίδια προβλήματα σίτισης και εγκατάστασης πολύ πριν από αυτούς: «Ο Πασαλίδης³⁶ λέγει ότι προσφυγικόν ζήτημα υπάρχει από τότε που ήλθον εις την Ελλάδα οι Καυκάσιοι εις τους οποίους εδόθησαν υποσχέσεις πολλαί αι οποίαι ήσαν όμως σαπουνόφουσκες και έγινεν η Μακεδονία η κοιλάς των δακρύων»³⁷.

Οι σκέψεις των προσφύγων έχουν αποτυπωθεί σε πλήθος μαρτυριών: ‘... θα ζούσαμε κυνηγημένοι από πολέμους και επαναστάσεις, θα διανύαμε χιλιάδες χιλιόμετρα για να καταλήξουμε, χωρίς να το θέλουμε,

34. *Μακεδονία*, 11/12/1920. Δεν είναι επομένως σωστή η αναφορά σε διάφορα sites ότι ήταν ιδρυτής του Συλλόγου και ο Ι. Πασαλίδης. Άλλοι σύλλογοι Καυκασίων: Σύλλογος Νεολαίας Καυκασίων Καλαμαριάς (1924), Ένωση Καυκασίων φοιτητών, Εκπαιδευτικός Σύλλογος Καυκασίων, Κεντρικός Σύλλογος Καυκασίων, Οικοδομικός Συνεταιρισμός Ποντίων- Καυκασίων (στην Καλαμαριά). Για την περιοχή των Σερρών σημειώνω το Σύλλογο Ποντίων και Καυκάσιων Ν. Σερρών «Οι Κοιμηνοί» (1948) με πρωτεργάτες τους Αβραάμ Πολυχρονιάδη δικηγόρο και πρώην βουλευτή, Σάββα Ιωακείμειδη καθηγητή και άλλους (<http://www.serrelib.gr/elns.htm>). Ευχαριστώ τον Ανδρέα Αθανασιάδη για τη διάθεση ανέκδοτων εργασιών του για τα σωματεία των Καυκασίων.

35. *Μακεδονία*, 14/12/1923, όπου αναφέρεται ως υποψήφιος των Καυκασίων και ο Ι. Πασαλίδης.

36. Σάντα, 1885- Θεσσαλονίκη 1968. Βουλευτής και πρόεδρος της ΕΔΑ. Συμμετείχε στο Σύλλογο Καυκασίων και στο περιοδικό ‘Μακρινές Φωτιές’.

37. *Σκριπ*, 29/6/1924. Άρθρο με την συνεδρίαση της Εθνοσυνελεύσεως της προηγούμενης ημέρας.

σε μια νεαρή χώρα που προσπαθούσε να βρει τον εαυτό της και μαζί της και εμείς έναν άλλον, καινούργιο δικό μας. Θα αρχίζαμε πολλές φορές από την αρχή, θα ξεχνούσαμε και θα θυμόμασταν. Γεννήθηκα σε μια περίοδο αναχωρήσεων, μετακινήσεων, εκκαθαρίσεων, εξόδων και εξαφανίσεων³⁸.

Το κεφάλαιο αυτό με τις μετακινήσεις των Καυκασίων και την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα πρέπει να κλείσει με λίγες σειρές του Ν. Καζαντζάκη από το 'Αναφορά στον Γκρέκο': «Το βαπόρι ήταν γεμάτο ψυχές που ξεριζώθηκαν από τα χώματά τους και πήγαινα να τις μεταφυτέψω στην Ελλάδα. Ανθρώποι, αλόγατα, βόδια, σκάφες, κούνιες, στρώματα, άγια κονίσματα, Βαγγέλια, τσάπες κι αξίνες, έφευγαν τους μπουλσεβίκους και τους Κούρδους και δρόμωναν κατά τη λεύτερη Ελλάδα. Δεν είναι ντροπή να πω πως ήμουν βαθια συγκινημένος. Σα ναΐμουν Κένταυρος κι όλο ετούτο συβάπορο το τσούρμιο σα ναΐταν, από το λαιμό και κάτω, το κορμί μου. [...] Κι όταν αντικρίσαμε τα ελληνικά ακρογιάλια, ο παπάς του Σοχούμ που ταξίδευε κι αυτός μαζί μας, σηκώθηκε, πέρασε το πετραχήλι του και σήκωσε τα γέρικα χέρια στον ουρανό: 'Κύριε, Κύριε' φώναξε δυνατά, για να τον ακούσει ο θεός 'ώσον το λαό Σου', βόηθα τον να ριζώσει στα καινούρια χώματα, να κάμει τις πέτρες και τα ξύλα εκκλησιές και σχολειά και να δοξάζει, στη γλώσσα που αγαπάς, τ' όνομά Σου» (σσ. 517-521).

Ο αριθμός των Καυκασίων/ Καρσλήδων προσφύγων

Προς διερεύνηση είναι ο συνολικός αριθμός των Καυκασίων που έφτασαν στην Ελλάδα και κινείται από 33.690 έως 75.000 άτομα. Σε έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών (12/6/1923) καταγράφονται Πόντιοι και Καυκάσιοι 50.000 άτομα, 12.500 οικογένειες³⁹. Αναφέρεται αλλού ότι μέχρι τις 30 Ιουνίου 1926 οι προσφυγικές αγροτικές οικογένειες των Καυκασίων ήταν 10.586 (το 7,1% του συνολικού αριθμού των προσφύγων) και ο αριθμός των 47.091⁴⁰ Καυκασίων κατά τον Α. Πάλλη⁴¹. Ο αριθμός των Καυκασίων είναι 52.878, κατά τον Αιλιανό (σελ. 59). Καταγραφή της Κοινωνίας των Εθνών (1926) αναφέρει 70.000 Καυκάσιους (C. A. Maccartney, *Refugees, the work of the League*, 1931,

38. Ουρ. Λαμπιδου, ό. π., σ. 15.

39. Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, 2009, *Η αποκατάσταση και εξέλιξη των προσφύγων στην περιοχή της Φλώρινας*, 2009, σ. 227.

40. Α. Πάλλης, «Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού» *Δελτίο Κ.Μ.Σ.* 1977.

41. Π. Μεχτίδης, *Ιστορικά Θέματα*, 95 (Μάιος 2010): «Καρς- Μια 'ρωσική' πόλη στην ανατολική Τουρκία». Ο ίδιος αριθμός και στη *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος*, 1930, σ. 41.

σ. 83), αλλά κατά τον Κ. Φωτιάδη ήταν 75.000⁴².

Προτίμησα να χρησιμοποιήσω όμως μία πιο λεπτομερή πηγή για τη διασπορά και εγκατάσταση των Καυκασίων, την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας που έγινε στις 15-16/5/1928. Η απογραφή αυτή έχει σωστά χαρακτηριστεί 'η μόνη ακριβής βάση δεδομένων'⁴³. Συγκεκριμένα σε αυτήν αναφέρονται 33.690 Καυκάσιοι (17.197 άρρενες, 16.493 θήλεις), από τους οποίους 29.313 στη Μακεδονία (87%), 2.185 στη Δυτική Θράκη (6,48%), 1270 στη Στερεά Ελλάδα (3,76%) και λιγότεροι στη Θεσσαλία (425), στην Ήπειρο (199), στην Πελοπόννησο (185), στα νησιά του Αιγαίου (49), στις Κυκλάδες (33), στην Κρήτη (31) και στα Ιόνια νησιά μόλις 8. Πιο συγκεκριμένα για τη Μακεδονία αναφέρονται 16.009⁴⁴ στον Νομό Θεσσαλονίκης⁴⁵ (54,61% του συνολικού αριθμού των εγκατασταθέντων στη Μακεδονία Καυκασίων- περιλαμβάνει και το σημερινό νομό Κιλκίς), 2.667 στον νομό Δράμας (9,09%)⁴⁶, 2560 στον νομό Φλώρινας (8,73%)⁴⁷, στον νομό Κοζάνης 2.449 (8,35%), 2.124 στον νομό Πέλλης (7,24%) και λιγότεροι στον νομό Καβάλας (324), στον νομό Χαλκιδικής (24). Σε άρθρο του 1926 (*Αγών*, 17/10) αναφέρεται αριθμός 572 οικογενειών Καυκασίων 'εις την περιφέρειαν δικαιοδοσίας γραφείου εποικισμού Δράμας'.

Στον νομό Σερρών καταγράφηκαν 3.149 Καυκάσιοι, 15.506 από τον Πόντο, 24.859 από τη Θράκη (Ανατολική), 20.928 από τη Μικρά Ασία, 762 από την Κωνσταντινούπολη και 263 από τη Ρωσία⁴⁸. Ο μεγαλύτερος

42. Σελ. 53, ό. π., βασισμένος σε εφημερίδες της Τραπεζούντας και του Βατούμ.

43. Ελένη Γαβρά, 2009, ό. π., σ. 207.

44. Οι Μ. Μαραβελάκης και Α. Βακαλόπουλος αντίθετα αναφέρουν μόλις 661 οικογένειες και 2.062 άτομα (*Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, 1993) - βασισμένοι όμως σε έγγραφο του Γεωργικού γραφείου εποικισμού της 31/7/1926.

45. Για τους Καυκασίους που εγκαταστάθηκαν στους νομούς Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής βλ. 'Πίναξ εγκαταστάσεως Ποντίων εκ Πόντου και Καυκάσου...' (*Αρχείον Πόντου*, 3, 1931, σ. 236-237. Καυκάσιοι της Θεσσαλονίκης (από το Καρς) αναφέρονται σε φύλλα της εφημερίδας *Μακεδονία*: 11,12/9/1928, 29/10/1931, 31/10/1931, 2/11/1931, 3/11/1931.

46. Η καταγωγή των προσφύγων του νομού Δράμας αναφέρεται και σε φύλλα των τοπικών εφημερίδων, π.χ. *Αγών*, 3, 11, 23/11/1926, 23/12/1926 (αστοί δικαιούχοι), 8/12/1926 (Αρμουτλή, Αργυρούπολη Πόντου), 15/12/1926 (Αδραμύττιο, Δορυλαίο, Δαφνούς Τραπεζούντας, κ.ά.), 17/12/1926 (Ηράκλεια Ραιδεστού, Ινέπολη Νεοκαισάρειας, κ.ά.).

47. Αναφέρεται εγκατάσταση Καυκασίων στο χωριό Εξησού του νομού Φλώρινας ήδη από τον Ιανουάριο του 1922 (Εμπρός, 19/1/1922), Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, 2009, σ. 234. Στο ίδιο άρθρο αναφέρονται 778 οικογένειες Καυκασίων να έχουν εγκατασταθεί στο νομό Φλώρινας (σ. 237) και αναλυτικό ποσοστό των Καυκασίων στη σ. 243-246 (Βαλτόνερα, Αγραπιδιές, Άγιος Βαρθολομαίος, Πελαργός, Ροδόνας, Σωτήρας, Φανός, Φαράγγι, στο Σ. Σ. Βεύης, στην Κολχική και τον Νέο Καύκασο το 100%.

48. Σύνολο 65.467 πρόσφυγες. Προσθέτοντας 4.923 πρόσφυγες από τη Βουλγαρία και 545 από τη Γιουγκοσλαβία φτάνουμε στους 70.935. Ο Ισ. Λαυρεντίδης αναφέρει

αριθμός των Καυκασίων εγκαταστάθηκε στην επαρχία Σερρών (1975 πρόσφυγες, 62,7%) και ακολουθούν η επαρχία Ζίχνης (529, 16,79%), Σιντικής (435, 13,81%) και Νιγρίτης (210, 6,66%). Αναφέρονται επίσης 299 Καυκάσιοι στο Δήμο Σερρών (9,49%). Ήδη στα χρόνια 1912- 1915 είχαν έρθει στην επαρχία Σερρών 611 οικογένειες προσφύγων, 1281 στην περιφέρεια Ζίχνης και 1331 στην περιφέρεια Σιδηροκάστρου⁴⁹.

Σημειώνω επίσης ότι άρθρα της ίδιας περιόδου στη 'Μακεδονία' (21/3/1927) αναφέρουν 1.344 Καυκάσιους πρόσφυγες στην περιφέρεια του Γεωργικού Γραφείου Σιδηροκάστρου και Καυκάσιους που υπέβαλλαν δηλώσεις στις Σέρρες (22/6)⁵⁰.

Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Σερρών δίνουν άρθρα του 1927, όπου αναφέρονται 1.936 στεγασθέντες οικογένειες αστών προσφύγων και 2104 σε ενοίκιο (7/12/1927, απογραφή αστών προσφύγων) και του 1928 στη *Μακεδονία* (15, 16/3/1928): 'Εις την πόλιν και την περιφέρειαν του Γεωργικού Γραφείου Σερρών έχουσιν εγκατασταθή 7.391 οικογένειαι ήτοι 28.913 άτομα [...] κατενεμήθησαν εις 91 Συνοικισμούς [...]» και 'Εις την πόλιν και την περιφέρειαν τούτου εγκατεστάθησαν 7288 οικογένειαι, ήτοι άτομα 26.917 [...] κατενεμήθησαν εις 106 συνοικισμούς, εις τους οποίους ανηγέρθησαν νέα οικήματα 2.313, επεσκευάσθησαν παλαιά 2, ευρίσκονται υπό επισκευήν 271 και υπό ανέγερσιν 66...».

Η εγκατάσταση των 'εκ Ρωσσίας προσφύγων ομογενών' στην Ελλάδα

Οι Έλληνες της Ρωσίας (περιοχές Καρς, Αρδαχάν, κ.λπ.) δεν συμπεριελήφθησαν στις διατάξεις της συμβάσεως περί ανταλλαγής πληθυσμών (30/1/23), αλλά σταδιακά εξομοιώθηκαν: α. με το Ψήφισμα της δ' εν Αθήναις Συνελεύσεως, 14/1/25: «Λαμβάνουσα υπ' όψιν ότι οι Έλληνες της Ρωσσίας υπέστησαν μεγάλας καταστροφάς [...] προς ένδειξιν της πανελληνίου εθνικής αλληλεγγύης ΨΗΦΙΖΕΙ όπως οι εκ Ρωσσίας ομογενείς πρόσφυγες τεθώσιν εν ίση μοίρα μετά των λοιπών προσφύγων Μ. Ασίας και Θράκης...» και β. με το Φ.Ε.Κ. 203, 18/6/1926, «Περί εξομοιώσεως των εκ των περιφερειών Καρς και Αρδαχάν ομογενών προσφύγων προς τους ανταλλαξιμους τοιούτους»: Οι ομογενείς Έλληνες προερχόμενοι εκ των νυν Τουρκοκρατουμένων περιφερειών των νομών Καρς και Αρδαχάν, οι αφιχθέντες εν Ελλάδι από 17 Οκτωβρίου 1912

μετά την ανταλλαγή πρόσφυγες 63.844 και το 1928 81.724 («Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων», *Αρχείον Πόντου* 29, 1968, σ. 352). Κατά τον Πάλλη (1929): 7.398 οικογένειες, 29.697 άτομα (σε 82 συνοικισμούς). 69.518 πρόσφυγες (κατά τον Γ. Αψηλίδη, *Μ. Σπίθα*, 2010) στην απογραφή του 1928.

49. Ευστρ. Πελαγίδης, ό. π., σ. 77.

50. Καυκάσιοι της Θεσσαλονίκης στη *Μακεδονία* της 26/6/1927.

και εντεύθεν εξομοιούνται...». Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι αν και η μεγάλη πλειοψηφία των Καυκασίων είχαν φτάσει στην Ελλάδα πριν το 1922, ωστόσο έπρεπε να περάσουν τρία και τέσσερα χρόνια για να εξομοιωθούν με τους ανταλλαχθέντες πρόσφυγες, αν και ήδη από το 1919 υπήρχε σχετικό διάταγμα για την περίθαλψή τους. Δεν έλειψαν όμως δυστυχώς αργότερα οι τεχνητοί διαχωρισμοί ακόμα και μεταξύ των προσφύγων για τους Καυκασίους 'εκ Ρωσίας' και 'εκ Τουρκίας'. Υπάρχει σειρά ειδήσεων στη *Μακεδονία* το Σεπτέμβριο του 1927 με την προσπάθεια του Κεντρικού Συλλόγου Καυκασίων να ελεγχθούν οι Καυκάσιοι εκ Ρωσίας που παρεισέφεραν στους σχετικούς καταλόγους, επειδή δεν περιλαμβάνονταν στις σχετικές ρυθμίσεις⁵¹.

Για την περίοδο των πρώτων ετών της εγκατάστασης των Καυκασίων στην Ελλάδα (1917- 1919) πολύ χρήσιμη είναι η ειδησεογραφία (άρθρα, προσφυγικές ανακοινώσεις, νόμοι) της εφημερίδας *Σκλάββα Ελλάς* της Αθήνας (Κ. Ι. Φίλανδρος). Ενδεικτικά σημειώνω το φύλλο της 8/10/1917 με υπόμνημα του Παμπροσφυγικού συνεδρίου.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, από το 1920 υπήρχαν σχέδια για την εγκατάσταση των Καυκασίων στη Βόρεια Ελλάδα, αλλά και την Ανατολική Θράκη (Μακεδονία, 30/10/1920, 3/5/1921) σε μία εποχή που κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί ότι δύο χρόνια αργότερα η Ανατολική Θράκη θα 'άδειαζε' από τους Έλληνες κατοίκους και πολλοί χιλιάδες ακόμα πρόσφυγες θα κατέφευγαν στη Μακεδονία: «διά της εγκαταστάσεως των Καυκασίων θα ανοικοδομηθή εν πλήρει ελληνικότητι ολόκληρος η Μακεδονία» (*Μακεδονία*, 29/11/1920), «Η πύκνωσις του Ελληνικού πληθυσμού των νέων χωρών είνε τι το επιτακτικόν και επείγον» (Χαρ. Δάλλας, *Μακεδονία*, 12/12/1920), «Σπανίως παρατηρήθη και εξεδηλώθη τοσαύτη ομοφωνία του Τύπου και της δημοσίας γνώμης, όση τας ημέρας ταύτας διά το ζήτημα της εγκαταστάσεως εν Μακεδονία και Θράκη των εκ Καυκάσου ομογενών» (*Μακεδονία*, 10/12/1920), «Οι Καυκάσιοι είνε Μάννα εξ Ουρανού διά την Μακεδονίαν» (*Μακεδονία*, 12/2/1921), «όχι μόνο δεν τρώγουν από τον προϋπολογισμόν τους κράτους, αλλά και συνεισφέρουν πολύτιμον συνδρομήν εις την εθνικήν οικονομίαν»⁵².

Τραγική ήταν όμως η μοίρα των Καυκασίων που ξεσπιτώθηκαν από τον τόπο τους το 1920- 21, αποβιβάστηκαν σε λιμάνια της Ελλάδας, για να εγκατασταθούν στην Ανατολική Θράκη και να ξεσπιτωθούν και πάλι λίγους μήνες αργότερα, το φθινόπωρο του 1922...

Δεν λείπουν όμως και οι αντίθετες φωνές, όπως του Κ. Αδοσίδη,

51. Τελικά δόθηκαν αποζημιώσεις και στους εν Ρωσία ευρισκομένους δικαιούχους ή τους αντιπροσώπους τους στην Ελλάδα (*Μακεδονία*, 8/10/1927).

52. *Φως*, 11/6/1922, Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 176.

γεν. Διοικητή Μακεδονίας, ο οποίος το 1920 λέει ότι οι Καυκάσιοι είναι «ατίθασοι, απειθάρχητοι, μεμψίμοιροι, άρπαγες και στερούμενοι εθνικού φρονήματος». Σαφώς λοιπόν «δεν είναι το ενδεδειγμένο Ελληνικό στοιχείον δι ου δύναται να τελεσφορήσει ο εποικισμός και εξελληνισμός της Μακεδονίας». Αντιθέτως «υπάρχει φόβος να παράσχωσι συν τω χρόνω πράγματα εις την Ελληνική Διοίκησιν».

Σημειώνω για την περιοχή των Σερρών, την εγκατάσταση το 1920 στο Καβακλή⁵³ 100 οικογενειών Καυκασίων, όπως αναφέρεται σε ευχαριστήρια επιστολή του Παναγ. Μιχαηλίδη, προέδρου Προσφύγων Καυκασίων Καβακλή Σερρών (Μακεδονία, 3/4/1920) και το διορισμό του γιατρού Β. Χιούλου για τους Καυκασίους πρόσφυγες της Αλιστράτης (Σκριπ, 6/1/1921). Σε άρθρα του 1921 αναφέρεται η άφιξη 15.000 συνολικά οικογενειών, από τις οποίες ήδη 6.814 έχουν εγκατασταθεί σε αγροτικούς οικισμούς, η κατασκευή 1000 κατοικιών στην ανατολική Μακεδονία (Μακεδονία, 24/3/1921), αλλά σημειώνεται σε επιστολή Συλλόγων Καυκασίων ότι καλλιεργούν τη γη με τα χέρια (!) και ότι ζούνε σε σκηνές (Μακεδονία, 21/3/1921). Αναφέρεται πάντως η καταβολή ειδικού επιδόματος στους Καυκασίους το 1920, 160.000 δρχ. στις Σέρρες, 64.500 δρχ. στη Ζίχνη, 46.400 δρχ. στη Νιγρίτα⁵⁴. Καταγγέλλεται η 'αξιοθρήνητος κατάστασις των Καυκασίων' (Μάρτιος 1922, Φως)⁵⁵, αλλά συγχρόνως εξαιρείται η προσφορά των Καυκασίων προς άλλους πρόσφυγες: «Οι εις αθλίαν και ελεεινήν κατάστασιν ευρισκομένοι πρόσφυγες εκ Καυκάσου μάς δίδουν το λαμπρόν παράδειγμα αδελφικής αλληλεγγύης και αυτοθυσίας... Έστρεψαν τα βλέμματά των προς τους περισσότερον σήμερον δυστυχούντες»⁵⁶.

Οι Καυκάσιοι πρόσφυγες πέρα από τον δικό τους σύλλογο συμμετείχαν και στην ίδρυση της Πανπροσφυγικής Ομοσπονδίας σε μία προσπάθεια να συντονίσουν και να πιάσουν τις αρχές για την καλύτερη αποκατάστασή τους: «Ετέθησαν χθες οι βάσεις της Πανπροσφυγικής Ομοσπονδίας. Τα δ.σ. των εν Θεσσαλονίκη προσφυγικών σωματείων Μικρασιατικός Σύλλογος, Θρακικός Σύλλογος, Σύλλογος Ποντίων και Σύλλογος Καυκασίων συνελθόντα σήμερον...» (Εφημερίδα των Βαλκανίων, 1/7/1923)⁵⁷. Την ίδια περίοδο αναφέρεται η κρατική εποικι-

53. '...ηξίωσαν ημάς να εγκατασταθώμεν εις τας ωραίας Σέρρας Καβακλή...'. Σήμερα Λευκώνας, πατρίδα του Ισαάκ Λαυρεντίδη (1911- 1997). Αναφέρεται η εγκατάσταση Καυκασίων από το Φαρχελ (<http://vaskos46.blogspot.gr/2013/02/blog-post.html>) και το Καρα- Κιλισέ (30 οικογένειες, Μ. Μαραβελάκης, Α. Βακαλόπουλος, σ. 34).

54. Αιλιανός, σ. 149.

55. Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 163.

56. Φως, 8/9/1922 (Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 165).

57. Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος, 1994, «Η Θεσσαλονίκη των προσφύγων»,

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΗΛΩΣΙΣ 102484
από την **ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

Αριθ. βιβλιαρίου 66392 Γραφείον Έτοιμοσού Έβρου
 Έκδοσιν Γραφείον Γ.Δ.Ε.Π. Συνοικισμός Α.Α.Α.Π.
 Αριθ. Μελών Οίκου 2 Διεύθυνσις δικαιούχου
 Όνοματεπώνυμον δικαιούχου Ανανία Μανουσαρίδη
 Τόπος Καταγωγής-Κοινότης Χάνδρες Έκκλ. Έπαρχ. Χάνδρες-Καυκασίου
 Τόποι εγκαταλειφθείσας περιουσίας } Κοινότης } Έκκλ. Έπαρχ. }

Δηλώσεως περιουσίας		Έπιμητική Έπιτροπή	Έδρα αυτής	Αριθ. Έπιδικασθέν πράξεως	Έπιδικασθέν Ποσόν
Αριθ. φροισκόλ	Χρονολογία				

Υπεύθυνη δήλωση Ανανία Μανουσαρίδη, εκ Χάνδρες.

στική διαδικασία ως χρονοβόρα και ανεπαρκής για τους Καυκασίους, οι οποίοι χρόνια τώρα ταλαιπωρούνται και, όσοι επέζησαν, δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν ακόμη κάποιο βιώσιμο αγροτικό κλήρο⁵⁸ και επεισόδια μεταξύ Καυκασίων και άλλων προσφύγων στην Αλεξανδρούπολη: «μετέβησαν προχθές ίνα λάβωσιν άρτον, υπέστησαν όμως επίθεσιν παρά των Καυκασίων, οι οποίοι ήθελον να λάβωσι πρώτοι»⁵⁹.

Γνωστά είναι τα επεισόδια στο Κιούπκοϊ (σημ. Πρώτη) το Νοέμβριο του 1924⁶⁰ με επίθεση γηγενών κατά προσφύγων. Σταχυολογώ από τη συνεδρίαση της Βουλής (Δ' Εν Αθήναις Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευση) της 10/11/1924: Φ. Μανουηλίδης, Έβρου: «καθίσταται δικαιο-

Γ. Αναστασιάδης, σ. 144.

58. *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, 1994, «Από την προσωρινή εγκατάσταση στη μόνιμη αποκατάσταση», Στ. Πελαγίδης, σ. 116, 126.

59. Σκριπ, 1/2/1924.

60. Προβλήματα στη διανομή της γης μεταξύ Νέας Μπάφρας και Κιούπκοϊ αναφέρονται στον τοπικό τύπο ως το 1928: 'εάν δεν ληφθώσι μέτρα ασφαλώς θα ευρεθώμεων προ επαναλήψεως των αιματηρών σκηνών του 1924' (Αγών, 1/10/1926). Σχετικά και στη Μακεδονία του 1925 (22/2), του 1927, (14, 24/5) και του 1928 (8/9). Πολύ αργότερα (8/4/1934) ο Ριζοσπάστης σε εκτενές άρθρο αναφέρει: 'Χωρίς χωράφια, χωρίς ψωμί οι φτωχοί αγρότες Ροδολίβους και Κιούπκοϊ'.

οτάτη η δυσφορία και πλέον η εύλογος η αγανάκτησις και η ψυχική αναστάτωση σύμπαντος του προσφυγικού κόσμου διά τας ατυχείς και θλιβερωτάτας σηνάς [...] εις διαφόρους προσφυγικούς συνοικισμούς και ιδιαιτέρως εις Κιούπκοι της Ανατολικής Μακεδονίας. [...] δι' ημιμέτρων και διά προχειρολόγων εμπλάστρων δεν είνε δυνατόν να λυθή ζήτημα τόσον μεγάλης σπουδαιότητος...» και Δ. Ελευθεριάδης: Ο Μακεδών χωρικός ο οποίος ύψωσε την χείρα αυτού κατά του πρόσφυγος δεν είνε περισσότερο εγκληματίας από εκείνους οίτινες είτε ως δημόσιοι υπάλληλοι, είτε ως μηχανικοί, είτε άλλως συνετέλεσαν εις την δυστυχίαν του πρόσφυγος. [...] δεν επιτρέπεται να διαβιούν άνθρωποι υπό σηνάς εφόσον υπάρχουν εις την Ελλάδα σπίτια. [...]» και της 11/11/1924 Δ. Μέλφος: «... εάν υπήρχον δύο βενζινάροτρα προς καλλιέργειαν των εκεί χέρσων γαιών, ουδέν το έκτροπον θα ελάμβανε χώρα εν τω νομώ Σερρών...».

Δύο χρόνια αργότερα (Αγών, 16/12/1926) μελετάται ο καταρτισμός 30μελούς κοινοβουλευτικής επιτροπής διά την εξέτασιν των προσφυγικών ζητημάτων [...] εις την λύσιν των μεταξύ γηγενών και προσφύγων αναφυομένων διαφορών'. Δεν γνωρίζω εάν τελικά συστάθηκε η επιτροπή αυτή, ούτε ποια ήταν η δράση της. Πάντως δεν ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση η σύσταση Συλλόγου γηγενών στις Σέρρες δύο χρόνια αργότερα (Μακεδονία, 11/3/1928).

Το Νοέμβριο του 1924 σημειώνονται επεισόδια και στην Πιερία: «Ο Σύλλογος Καυκασίων Θεσσαλονίκης αναφέρων τα εν Κούγκω Αικατερίνης λαβόντα χώραν κατά των προσφύγων τού εκεί συνοικισμού παρά του τσιφλικιούχου Καραβίδα αιτείται την αυστηρά αυτού τιμωρίαν» (συνεδρίαση 17/11/24) και διαβάζουμε άλλη μία καταγγελία: «Ο γηγενής πληθυσμός και οι εγκατεστημένοι πρόσφυγες Παγγαίου διαμαρτύρονται διά την μειονεκτικήν αυτών θέσιν απέναντι των άλλων προσφύγων» (19/11/1924)⁶¹.

Τον Απρίλιο του 1925 βρίσκουμε μία καταγγελία από τη Νιγρίτα: «Οι πρόσφυγες του συνοικισμού Λίτζα Νιγρίτης διαμαρτύρονται κατά της αποφάσεως της Μοναστηριακής Επιτροπής περί μετακινήσεως του συνοικισμού Νέας Πάφρας» (3/4/1925) και τις Σέρρες: Τα μικροαστικά και προσφυγικά Σωματεία Σερρών παρακαλούν όπως μη ψηφισθή ο νόμος περί εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών. (6/4/1925) και τον ίδιο μήνα διαβάζουμε στο *Ριζοσπάστη* (15/4/1925) για τα προβλήματα των Καυκασίων της περιοχής των Σερρών, και ο αντιπρόσωπός τους Πασαλίδης⁶² μιλάει ακόμα και για χρήση όπλων, εάν δεν ικανοποιηθούν

61. Δεν λείπουν όμως και οι συγκρούσεις μεταξύ προσφύγων γειτονικών χωριών, όπως στα Γιαννιτσά (Αγών, 9/10/1926) 'ερίζοντες διά την κατοχήν αδιανειμμένων γαιών' ή στην Καβάλα (Αγών, 1/2/1926).

62. Το 1924 ο Ι. Πασαλίδης δήλωσε στη βουλή ότι η προσφυγοποίηση 1.500.000 από-

τα αιτήματά τους (Παμπροσφυγικό συνέδριο).

Το 1927 ολοκληρώθηκε το έργο των εκτιμητικών επιτροπών των Καυκασίων Θεσσαλονίκης: 'Αι εκτιμητικάί επιτροπαί [...] προυχώρησαν αρκετά εις τον έλεγχον των υποβαλλομένων δηλώσεων των δικαιούχων...' και 'Το έργον των εκτιμητικών επιτροπών των Καυκασίων εξακολουθεί αλματωδώς'⁶³, για το Κιλκίς: '...εντός μηνός περαιώνουν το ανατεθέν αυταίς έργον' (*Μακεδονία*, 26/1/1927) και ότι η καταβολή των αποζημιώσεων επίκειται (*Μακεδονία*, 3/6/1927).

Η προσφυγική αποκατάσταση στον Σταθμό Αγγίστας

Ο οικισμός του Σ. Σταθμού Αγγίστας⁶⁴, στην νότια όχθη του ποταμού Αγγίτη, συνδέθηκε με την ύπαρξη του σταθμού της σιδηροδρομικής γραμμής που ένωνε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη. Στην απογραφή του 1920 καταγράφονται οι πρώτοι 42 κάτοικοι στον οικισμό Σιδηροδρομικό Σταθμό Αγγίστας⁶⁵. Σημειώνω και πάλι τη σύγχυση μεταξύ Σταθμού Αγγίστας και Αγγίστας, η οποία σε λίγες δυστυχώς πηγές ξεκαθαρίζει με το 'χωριόν' ή 'σταθμός' Αγγίστης. Έτσι δεν είναι βέβαιο ότι όλες οι αναφορές στην Αγγίστα εννοούν το χωριό και όχι τον οικισμό 'Σταθμό Αγγίστας'. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι μία είδηση του 1934 στην εφημερίδα των Σερρών *Εμπρός*, όπου την μία ημέρα αναφέρεται σύσκεψη των κοινοταρχών στο Σταθμό Αγγίστας και την άλλη για την ίδια σύσκεψη ότι έγινε στην Αγγίστα!

Σύμφωνα με τον Ισ. Λαυρεντίδη («Η εν Ελλάδα έγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών», *Αρχείον Πόντου*, τόμ. 29ος (1968) σσ. 341-382) «η κοινότης Σιδ. Σταθμού Αγγίστης είναι νέος οικισμός ανεγερθείς εις προνομιουχόν θέσιν. Περιορρέεται υπό του ποταμού Αγγίτου και πλην του Σιδ. Σταθμού, όστις ευρίσκεται εγγύς του χωριού (300 μ.), προσθέτως είναι κόμβος οδικών συγκοινωνιών προς Σέρρας (42 χλμ), Δράμαν, Καβάλαν, Θεσσαλονίκην και περιοχίν Παγγαίου, ατυχώς αι παρεχόμεναι δυνατότητες των συγκοινωνιακών ευκολιών και του ανεκτιμήτου αξίας ποταμού δεν έτυχον εισέτι αξιοποιήσεως» και συνεχίζει στα των προσφύγων που είναι και το θέμα του άρθρου: «Κατοικείται κατά 3/4 υπό προσφύγων εκ Καυκάσου (ομιλούντων την Ποντιακήν) και κατά το 1/4 υπό μετοίκων γηγενών εξ άλλων χωριών, ολίγων Θρακών και Σαρακατσαναίων. Αντιπροσωπευτικοί των τύποι: Ιωαν. Παπαδόπουλος, Γεωργιαδαίοι, Μεχτιδαίοι, Πολατιδαίοι,

μων αποτελεί μόνιμο θέμα στήριξης των αστικών κυβερνήσεων.

63. *Μακεδονία*, 6/1/ και 20/1/1927.

64. Η ιστορία της ίδρυσης του οικισμού στο Α. και Π. Μεχτίδης, «Επιθέσεις της Αντάντ στο Σταθμό Αγγίστας (1916-18)», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, 2, 2013, σσ. 305- 316.

65. Κ.Ε.Δ.Κ.Ε., 1962, σ. 281.

Σταθμός Αγγίστας Σερρών.

Υφαντιδαίοι και άλλοι». Όπως θα φανεί παρακάτω, η αναλογία που δίνει ο Λαυρεντίδης (3/4 Καυκάσιοι) είναι σωστή.

Οι κάτοικοι του Σταθμού Αγγίστας δραστηριοποιήθηκαν στην καπνοκαλλιέργεια⁶⁶. 'Αι κατά μήκος του Στρυμώνος λοφοσειραί ως και αι υπώρειαι του Παγγαίου παράγουσι τον φημισμένον καπνόν Σερρών και Ζίχνης, του οποίου η καλλιέργεια εκτείνεται [...] εις την Ζίχνην 15.000 στρέμματα. [...] Η εγκατάστασις των προσφύγων εις τον Νομόν Σερρών διά της πυκνώσεως του πληθυσμού και της στενότητος της γης την οποίαν δημιουργεί, θέλει συμβάλει εις την εντατικωτέραν καλλιέργειαν της γης, της οποίας τα αποτελέσματα ήρχισαν να γίνονται αισθητά' (Αγών, 22/7/1926).

Μία πολύ ποιητική περιγραφή για τη ζωή- 'κόλαση' των καπνοκαλλιεργητών παραθέτει ο Π. Κοντάς, από την Πρώτη: «[...] Είναι ωραία τα ονειράτα, μα η πραγματικότης σκληρή. Ονειρευόμαστε τώρα ίσως από την πολλή δουλειά που μας σακατεύει το σώμα ίσως και από τη πολλή ζέστη που μας ζαλίζει το μυαλό. [...] Δε βλέπουμε τίποτε εκτός από τη δουλιά μας. Τίποτα δεν μας ενδιαφέρει εκτός από το χωράφι μας, από το καπνό μας. Εφημερίδες, αλληλογραφίες, αγάπες, φιλίες, συναναστροφές, περίπατοι, ταξείδια, γλέντια τ' αφήνουμε όλα για πολλούς μήνες κι αφοσιωνόμαστε στο καπνό να το σπείρουμε, να το σκαλίσουμε, να το

66. Γενικά για την καπνοκαλλιέργεια: Ευστ. Πελαγίδης, 2009, σσ. 118- 119.

μάσουμε, να το επεξεργαστούμε, να το πωλήσουμε... [...] Κανένας συμπονετικός λόγος... Κεφάλια σκυμένα, μάτια δακρυσιμένα. Αρρώστιες χίλιες δύο στο καπνό. Σκουλίκια, γρύλλοι, τρώγουν αδιάκοπα τα φύλλα του και το ξηραίνουν. [...] Ένας λογαριασμός, που τον κάμη και ο πιο αγράμματος χωρικός βγάξη πως ο καπνοπαραγωγός έχει μεροκάματο το πολύ 25 δραχμές με δουλειά 20 ώρες το εικοσιτετράωρο. Η κόλαση του καπνοπαραγωγού είναι απέραντη. Πότε θα τη κάνουμε παράδεισο έστω και στενόχωρο;» (Μακεδονία, 5/7/1928). Ειδήσεις σχετικές με προβλήματα των καπνοκαλλιεργητών προσφύγων διαβάξουμε στη *Μακεδονία* (1/11/1929, 13/11/1930)⁶⁷.

Η επιλογή των Καυκασίων να εγκατασταθούν σε αυτή την περιοχή του νομού Σερρών πιθανώς συνδέεται με την προγενέστερη εγκατάσταση, το 1914, άλλων Καυκασίων στην Αγγίστα (37 οικογένειες/ 188 άτομα), στο Δόμιρο, την Αλιστράτη, τη Βιτάστα⁶⁸ και τη Ζίχνη⁶⁹. Αναφέρονται επίσης 54 οικογένειες προσφύγων/ 188 άτομα στην Αγγίστα το 1916⁷⁰, χωρίς όμως να αναφέρεται τόπος καταγωγής. Η κοινή δυστυχία ανάγκαζε τους πρόσφυγες να συνεχίζουν να είναι συσπειρωμένοι γύρω από τα κοινοτικά μέλη της γενέτειράς τους. Υπακούοντας με σεβασμό στους αρχηγούς της αποστολής, επέλεγαν τα χωριά εκείνα που εκπληρούσαν τις αγροτικές δυνατότητες προσφοράς εργασίας. Η ελευθερία εκλογής του τόπου διανομής ανήκε στους πρόσφυγες. Οι περισσότεροι όμως δέχονταν τις προτάσεις των αρμοδίων κρατικών φορέων⁷¹. Η από κοινού εγκατάσταση οικογενειών ή συγγενικών ομάδων προσφύγων, προερχομένων από τον ίδιο οικισμό, θα διασφάλιζε τη μονιμότητα της νέας εγκατάστασης, με τη διατήρηση των ηθικών και κοινωνικών δεσμών της κοινότητας, αναφέρεται έγγραφο του Υπουργείου Γεωργίας του 1923. Επιδιώχθηκε η κατά το δυνατόν ανασύσταση των οικισμών που είχαν εγκαταλειφθεί στην Τουρκία και τα φυσικά- περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά του χώρου⁷². Η ομοιότητα ενός οικισμού με το φυσικό περιβάλλον της πατρίδας από όπου προέρχονταν οι πρόσφυγες, αποτελούσε πράγματι κριτήριο επιλογής του οικισμού⁷³. Οι εκπρόσωποι των προσφύγων, με έξοδα της Ε.Α.Π., περιόδευαν για την επιλογή της πλέ-

67. Ανάλογη κατάσταση και στη Νικήσιανη: 'Τα καπνά μας είναι απούλητα. Δεν θα φροντίση κανείς για μας; Ποιος θα μας απαλλάξει από τους εκμεταλλευτάς;' (Μακεδονία, 10/4/1928).

68. Από το χωριό Πεπερέκ, οι οποίοι τελικά επέστρεψαν στον Καύκασο και το χωριό τους το Πάσχα του 1915 για να ξανααφήσουν τον τόπο τους λίγο αργότερα!

69. Α. Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996, σ. 287.

70. Υπουργείο Οικονομικών, Έκθεσις περί των εν Μακεδονία προσφύγων, 1916.

71. Κ. Φωτιάδης, 2009, ό. π., σ. 58.

72. Ελένη Γαβρά, ό. π., σ. 214.

73. Γ. Μπακάλη, ό. π., σ. 273.

ον πρόσφορης περιοχής για την ομάδα τους. Ακολουθούσε αίτηση στο Υπουργείο Γεωργίας και προσδιοριζόταν η αναγκαία έκταση, το είδος της αγροτικής εκμετάλλευσης και οι ανάγκες του νέου οικισμού.

‘Πού θα πηγαίναμε; Ο Εποικισμός περιόρισε την απομόνωσή μας και επέτρεπε σε επιτροπές προσφύγων να επισκεφθούν τα μέρη που προορίζονταν για την εγκατάστασή μας’⁷⁴.

Προκλητική αλλά ανεπιβεβαίωτη είναι η σκέψη μου ότι οι κάτοικοι από το Χάντερε επέλεξαν τη θέση αυτή- δίπλα στον Αγγίτη- γιατί ήταν δίπλα σε ποτάμι, όπως και το Χάντερε (ποτάμι Zivin) και δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή, γιατί και το Χάντερε βρισκόταν κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή του Σαρίκαμης. Η σωστή επιλογή πάντως να εγκατασταθούν δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή φαίνεται και από την γκρίνια άλλων προσφύγων που ήταν μακριά από αυτήν: ‘Πατέρα, αυτό το χωριό δεν είναι για μας. [...] Είναι μακριά [...] δύο ώρες από τον σιδηροδρομικό σταθμό, μια ερημιά. Δεν πρέπει να πάμε εκεί’⁷⁵.

Είναι γνωστό ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν 54 οικογένειες Καρσλήδων προσφύγων (203 άτομα) από τα χωριά Σουρπασάν, Χαντίαρε, Παρτούζ, Σαρήκαμης. Όμως η αναζήτηση των αγροτικών αποκατασταθέντων στο ‘Ονομαστικόν Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων’ (1928, έκδοση Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Διεύθυνσις Εισπράξεων Χρεών) δείχνει ότι το 1928 στο χωριό είχαν πάρει αγροτικό κλήρο 95 άτομα όχι μόνο από τους τέσσερις προαναφερθέντες οικισμούς του Καυκάσου, αλλά από 27 συνολικά οικισμούς του Καυκάσου/Καρς, του Πόντου και της Μ. Ασίας γενικότερα. Όσο για το μέγεθος του ‘εκχωρητέου εις εκάστην οικογένειαν κλήρου’, εγκύκλιος της Γενικής Διοίκησης Εποικισμού Μακεδονίας του 1927 αναφέρει: Οικογένεια με 2 μέλη δικαιούνταν 1 κλήρο, με 3-4 μέλη 1 ¼ κλήρο, με 5-6 μέλη 1 ½ κλήρο, μέχρι 8 μέλη 2 κλήρους, δύο ανδρόγυνα έστω και με ένα προσφυγικό βιβλιάριο 2 κλήρους και ξένα άτομα σε μία οικογένεια ¼ κλήρου⁷⁶. Νεότερη εγκύκλιος της ίδιας χρονιάς⁷⁷ αναφέρει λεπτομέρειες και για τους αστούς που αποκαθίστανται σε αγροτικούς οικισμούς, όπως συνέβη και στο Σταθμό Αγγίστας.

Η εγκατάσταση στο Σταθμό Αγγίστας προσφύγων που προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από τον Καύκασο και τον Πόντο ανταποκρίνεται στο κριτήριο της κοινής καταγωγής από στενότερη ή ευρύτερη περιφέρεια των πατρογονικών εστιών⁷⁸, που είχε τεθεί από την Επιτροπή

74. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 100.

75. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 101.

76. *Μακεδονία*, 18/1/1927.

77. *Μακεδονία*, 18/3/1927.

78. Στ. Πελαγίδης, 1994, ό.π., σ. 117.

Αποκατάστασης Προσφύγων.

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, 1924 - 1936

Η καθημερινότητα και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι οικιστές πρόσφυγες του Σταθμού Αγγίστας και γενικότερα οι πρόσφυγες του νομού Σερρών μπορούν να φανούν από δημοσιεύματα εφημερίδων⁷⁹. Ο Τύπος της εποχής, ημερήσιος και περιοδικός, αποτελεί αναμφίβολα μία από τις πιο χρήσιμες πηγές για τη μελέτη του προσφυγικού ζητήματος. Ειδικά για έναν οικισμό όπου λείπουν οι καταγεγραμμένες μαρτυρίες της πρώτης γενιάς των προσφύγων, αλλά και επειδή το αρχείο της Κοινότητας κάηκε το 1944 κατά την αποχώρηση των Βουλγάρων, οι επιλογές μας δεν είναι πολλές.

Κείμενα, που εξετάζουν την αντιμετώπιση των προσφύγων από τις εφημερίδες της εποχής, εξακολουθούν να σπανίζουν. Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία καθιέρωσε ένα ξεχωριστό είδος δημοσιογραφίας, αρθρογραφίας και ρεπορτάζ, τα 'Προσφυγικά'⁸⁰. Ο ημερήσιος τύπος είχε καταλυτικό κοινωνικοπολιτικό ρόλο ως αποκλειστικό μέσο ενημέρωσης και διαμόρφωσης απόψεων. [...] Η μελέτη μιας εφημερίδας δε στοχεύει στην παρουσίαση αυτούσιας της ιστορικής πραγματικότητας επειδή οι επιλογές του Τύπου υπαγορεύονταν από ένα πλέγμα ιδεολογιών και συμφερόντων. Οπωσδήποτε, όμως, η μελέτη αυτή μεταφέρει στον σημερινό αναγνώστη τον παλμό ενός κόσμου ρευστού, ενός κόσμου εν κινήσει, όπως ήταν η Ελλάδα της τρίτης δεκαετίας του 20^{ού} αιώνα⁸¹. Συμφωνώ με αυτό που είπε η ιστορικός Ελένη Ιωαννίδου: «Πρέπει η έρευνα να στραφεί στα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία που μένουν ανεξερευνήτα ή καταστρέφονται, στους θησαυρούς του τοπικού Τύπου»⁸². Σε αυτό το άρθρο χρησιμοποίησα από τον τοπικό τύπο τις εφημερίδες *Αγών* της Δράμας και *Εμπρός* των Σερρών. Ενδιαφέρον θα είχε φυσικά η πλήρης αποδεκλίωση του τοπικού τύπου, η οποία, είναι βέβαιο ότι, θα έδινε μία πιο ολοκληρωμένη καταγραφή της εγκατάστασης των προσφύγων.

Στο πρώτο έκτακτο Παμπροσφυγικό συνέδριο Σερρών⁸³ (Σέρρες,

79. Ανάλογο είναι το άρθρο του Βλάση Βλασίδη, Η προσφυγική αποκατάσταση στη Μακεδονία: Οι απόψεις του ελληνικού τύπου, στο 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009, σσ. 138-155, και της Σωτ. Βασιλείου, 2009, ό. π., σ. 156 για την εφημερίδα *Φως*.

80. Βλ. Βλασίδη, ό. π., σ. 138, 141.

81. Σωτ. Βασιλείου, 2009, ό. π., σ. 156.

82. *Αγγελιοφόρος*, 21/6/2010.

83. Για τα Παμπροσφυγικά συνέδρια των Σερρών βλ. Γ. Αψηλίδης, *Μικρασιατική Σπίθα*, 15, 2010, σ. 95: «Η υποδοχή, η περίθαλψη και η αποκατάσταση (των προσφύγων), στεγαστική και επαγγελματική [...] ήταν ένα τεράστιο και δύσκολο έργο. [...] Το έργο αυτό βοήθησαν με τη συλλογική τους οργάνωση οι ίδιοι οι πρόσφυγες».

Σεπτέμβριος 1924), ζητήθηκε η καταμέτρηση των γαιών, ο εφοδιασμός με αγροτικά εφόδια, η στέγαση των προσφύγων που είχαν φτάσει ήδη από το 1922, και καταγγέλθηκε ο προϊστάμενος του γεωργικού γραφείου Χριστόπουλος⁸⁴, ενώ σε ανάλογη καταγγελία προέβησαν και πρόσφυγες κατά του Γραφείου Εποικισμού Δράμας⁸⁵. Από την άλλη μεριά όμως αναφέρεται και κατάληψη αγρών από τους πρόσφυγες (Συνάντηση κατοίκων από Ν. Ζίχνη και Παγγαίο με τον πληρεξούσιο Δημοσθένη Μέλφο το Σεπτέμβριο του 1924).

Το 1925 (Μακεδονία, 15/4) στο Γ΄ Παμπροσφυγικό συνέδριο συζητείται 'η απόδοσις των γαιών εις τους γεωργούς των τσιφλικιών απαλλοτριουμένων και των Μετοχίων [...] Παγγαίου άνευ αποζημιώσεως'. Παραβρέθηκαν οι Στ. Γεωργιάδης (εκπρόσωπος Καυκασίων) και ο Δημητριάδης (Σερρών), ενώ σε 'ογκωδέστατον προσφυγικόν συλλαλητήριον' στις Σέρρες ζητήθηκε 'τάχιση στέγασις των προσφύγων και συστηματικώτατη οργάνωση εποικισμού και ανέγερση των αστικών συνοικισμών [...] Αγκισταίης [Αγγίστας], Ζίχνης, Ροδολείβους' (Μακεδονία, 6/4). Η Μακεδονία συνεχίζει με καταγγελίες (15/10) του Σ. Ανθρακόπουλου⁸⁶, ο οποίος μετά από περιοδεία διαπίστωσε ότι 220 σπίτια στην Αγγίστα, το Σδραβίκι και το Ροδολείβος που χτίστηκαν το 1923- με δάνειο 1000- 1500 δραχμών και 1 ½ κυβικό μέτρο ξυλεία- είναι ετοιμόρροπα και ότι δεν έχουν κατασκευαστεί ακόμα σταύλοι. 'Η Γεν. Διεύθυνσις Εποικισμού όλως παραδόξως κωφεύει'.

Άλλη καταγγελία διαβάζουμε στο *Φως* (22/3/1925): 'Η λέξις αποκατάστασις διά τον ατυχή πρόσφυγα σημαίνει πλέον πλάνην, σημαίνει απάτην, σημαίνει ψεύδος...'⁸⁷.

● 1926

Το 1926 διαβάζουμε: «Εκ Σερρών αγγέλεται ότι τα ζώα των προσφύγων αποθνήσκουσιν εκ πείνης» (Αγών 14/1/1926), «Υπό του Εποικισμού ανακοινώθη ότι οι πρόσφυγες του νομού Σερρών απεφασίσθη όπως ενισχυθούν διά δανείων και ζωαρκειάς» (Αγών, 15/1/1926), «Γέφυραι απαραίτητοι διά την μετά της αγοράς μας επικοινωνίαν της υπαίθρου εις ε-

84. Μακεδονία, 21/9/1924.

85. Μακεδονία 8/7/1925: «Κλασική ανικανότης και ανεπάρκεια προϊσταμένου [...] πρόεδροι και αντιπρόσωποι προσφύγων εκδιώκονται σατραπικώς [...] Πρόσφυγες περιφερείας Δράμας μένουσι εν τω υπαίθρω άνευ εγκαταστάσεως επί μήνας ολοκλήρους έρμαια της τύχης των...».

86. Σωκράτης Ανθρακόπουλος, δημοσιογράφος και στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος. Εξέδωσε την εφημερίδα *Συνεννόσις*, δημοσιογραφικό όργανο της Παμπροσφυγικής Ένωσης Ν. Σερρών, η οποία πουλούσε το 1927 1.900 φύλλα και συνέχισε να εκδίδεται ως το 1930. (Β. Βλασίδης, ό. π., σ. 152).

87. Σωτ. Βασιλείου, ό. π., σ. 170.

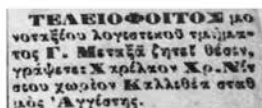
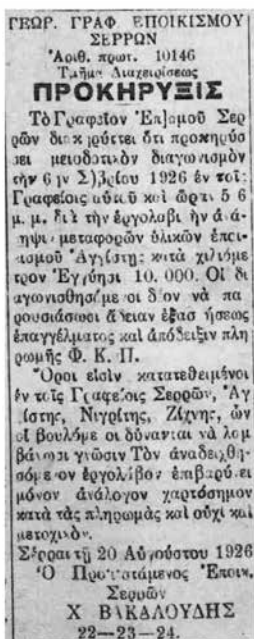
λειεινήν κατάστασιν ή εντελώς κατεστραμμένα. [...] Αι γέφυραι Δράμας-Αλιστράτης εγκαταλελειμμένα» (Αγών, 24/1/1926), «Ηρξάτο καταρτιζόμενον το σχεδιάγραμμα σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Αγγίστης», «Απεφασίσθη χθες οριστικώς η απαλλοτριώσις των αγροκτημάτων Σερρών, Ζίχνης, Νιγρίτης και Σιδηροκάστρου» και υποψιαζόμεστε τα προβλήματα που ταλανίζουν τους Καυκάσιους, αλλά και τους άλλους πρόσφυγες: «Το Συνέδριον των Καυκασίων [στη Θεσσαλονίκη] απεφάσισε χθες όπως απαλλοτριωθούν όλα τα τσιφλίκια, όπως επισπευθή η καταμέτρησις και διανομή των γαιών ίνα εξακριβωθή το χρέος των προσφύγων, όπως επιδιωχθή η άμεσος εκδίκασις των δηλώσεων και περιέλθη εις την κυριότητα των προσφύγων το εισόδημα των ενοικιαζομένων βοσκών» (Αγών, 2/2/1926), ενώ επιτροπή Καυκασίων συναντήθηκε με τον Γενικό Διοικητή Καραμάνο με σκοπό την οριστική εγκατάσταση και τη μετακίνηση οικογενειών από τη Θράκη στη Μακεδονία (Αγών, 10/2/1926). Η 'επίσπευση της καταμέτρησις και διανομής' φαίνεται ότι έφτασε μέχρι το 1930, όταν αναφέρεται ότι υπολείπεται ακόμη η διανομή των γαιών Ροδολείβους, Βουλτσίστης, Σδραβικίου και Αγγίστης (Μακεδονία, 9/1).

Δεν λείπουν και τα άρθρα που αναφέρονται στη φυματίωση: «Η φυματίωσις η φοβερά αύτη νόσος απαντά [...] εις αναλογίαν μεγαλυτέραν εν Ελλάδι ίσως και των λοιπών Βαλκανίων, τελευταίως μάλιστα αυξηθείσα λόγω των εξαιρετικώς δυσχερών βιωματικών συνθηκών προ παντός των προσφύγων...» (Αγών, 15/4/1926) και «(πάσχοντες της νόσου) κατά πλειονότητα εν Αν. Μακεδονία και Δυτική Θράκη λόγω του προσφυγικού στοιχείου και της εντάσεως της ελονοσίας» (Αγών, 16/4/1926) αλλά και σε συγκρούσεις των προσφύγων του Σιβιντρίκ⁸⁸ και των κατοίκων της Αλιστράτης (Αγών, 11/6/1926). Γνωρίζουμε επίσης την παρουσία τοπογραφικού συνεργείου του Υπουργείου Γεωργίας για την καταμέτρηση των αγροκτημάτων Βιτάστας, Αγγίστας και Σταθμού Αγγίστας (Αγών, 15/8/1926), αγγελία για πώληση αυτοκινήτου Ford από τον μπακάλη Αθανάσιο Βοζίκη (Αγών, 10/10/1926), τον 'τελειοφοιτο μονοταξίου λογιστικού τμήματος Γ. Μεταξά Χρ. Νίτσιο' με διεύθυνση χωρίον Καλλιθέα, σταθμός Αγγίστης (Αγών, 4/11/1926), αλλά και διαγωνισμό για την προμήθεια 'υλικών εποικισμού Αγγίστης', προφανώς για την κατασκευή των νέων οικιών του χωριού (Αγών, 23/7/1926).

Οι καταγγελίες των προσφύγων κατά των υπαλλήλων του Εποικισμού είναι συχνές (Μακεδονία, 4/10 και 17/10/1926). Καταγγέλλεται η Ε.Α.Π. ότι 'δεν έχει αγροτική συνείδησιν'. Στο 5^ο Παμπροσφυγικό Συνέδριο (Σέρρες, 1928) αναφέρθηκε το πρόβλημα ότι λόγω της μη δια-

88. Σδραβίκι- Δραβίσκος.

νομής γης οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να σπείρουν, ενώ κατήγγειλαν «την πρόθεσιν του Εποικισμού όπως κατεδαφίση οικίας ανεγερθείσας επί ανταλλαξίμων γαιών ίνα εξυπηρετήση πάθη και αξιώσεις τρίτων» (Μακεδονία, 5, 7/3/1928), ενώ αναφέρονται και ειδήσεις για ύβρεις αστυνομικών στην Προσοτσάνη κατά του Πόντου και των Ποντίων (Αγών, 11/6/1926). Άλλη μία διαμαρτυρία έγινε στο Ροδολίβος (Μακεδονία, 28/5) με αίτημα να ανασταλούν οι πληρωμές των οφειλών των προσφύγων λόγω αδυναμίας πληρωμής.

Ειδήσεις για το Σταθμό Αγγίστας στην εφημερίδα 'Αγών' (1926).

Βέβαια δεν λείπουν και οι ενθαρρυντικές ειδήσεις με τον οικονομικό επιθεωρητή Εποικισμού Γερακάρη να δηλώνει μετά από περιοδεία «ότι οι εις τας καπνοπαραγωγικάς περιφέρειάς πρόσφυγες ευρίσκονται εις ανθηράν σχεδόν οικονομικήν κατάστασιν» (Αγών, 20/2/1926), ότι προγραμματίστηκε η κατασκευή τμήματος Δράμας - Σ. Σ. Αγγίστης της οδού Δράμας- Σερρών (28/12/1925, Μακεδονία), ότι «έληξεν η μελέτη και χάραξις της οδού Δράμας- Σερρών δι' Αγγίστης» (Αγών, 24/4/1926), «Η γραμμή Θεσσαλονίκης- Αγγίστης μετά εξάμηνον περατούται» (Αγών, 25/4/1926), ότι «Η Γενική Διοίκησης Εποικισμού Μακεδονίας [...] απεφάσισε όπως παραχωρήση εις τους προσφυγικούς Συνεταιρισμούς αλωνιστικά μηχανάς συστήματος Flother υπό όρους εξαιρετικά ευνοϊκούς και [...] να χορηγήση βενζινάροτρα επ' ενοικίω ως και καύσιμον ύλην (βενζίνη) αντί 115 δραχμάς το δοχείον» (Αγών, 8/6/1926) ή ευχαριστήριο για τον επιστάτη του εποικισμού Φωτολείβους Δράμας, Ιωάννη Παπαϊωάννου, από τον πρόεδρο της Επιτροπής προσφυγικής ομάδας Καρακαβάκ (Μαυρολεύκη) Δράμας⁸⁹.

Από το 1926 το πιο ενδιαφέρον άρθρο είναι βέβαια η ανταπόκριση 'μόνιμου ανταποκριτού' [Π. Λοπ.] της Μακεδονίας στο νομό Σερρών, ο οποίος μίλησε με τον πρόεδρο της Παμπροσφυγικής Ενώσεως (20/3/1926). Η κατάσταση απέχει από την 'ανθηρά οικονομική κατάσταση' που περιγράφει τις ίδιες ημέρες ο οικονομικός επιθεωρητής Εποικισμού Γερακάρης (σχε-

89. Αγών, 28/10/1926, 'όστις μετά πατρικής στοργής φέρεται προς τους πρόσφυγας'.

τικά παραπάνω). Συγκεκριμένα αναφέρεται: «Το άλυτον εισέτι προσφυγικόν πρόβλημα εν τω Νομώ Σερρών δεν είναι, ως μερικοί ίσως να φαντάζονται, απλούν και μικρόν. [...] Η θέα των εν τοις τεμένοις της πόλεως και των εν ταις σκηναίς ενδιαιωμένων αθλίων επί σειράν ετών προσφύγων μου εκίνησε το ενδιαφέρον και προς τούτο μετέβην εις τα γραφεία της Παμπροσφυγικής Ενώσεως, ίνα λάβω σχετικώς πληροφορίας. [...] Ο Πρόεδρος της Παμπροσφυγικής [...] μοι παρέσχε [...] τας κάτωθι πληροφορίας. [...] τις θα έχη την δύναμιν να εισπράξῃ οιονδήποτε ποσόν όταν οι οφειλέται στερούνται επαρκούς ιδιοκτησίας παραγωγικής, εξ ης θα ήντλει τα μέσα ο πρόσφυξ προς αποπληρωμήν των χρεών του; Ίδού το σοβαρόν πρόβλημα που πρέπει να απασχολήση τους σοφιστάς των εγκυκλίων. Εγκατεστάθησαν οι πρόσφυγες εις πλείστα μέρη του Παγγαίου και έλαβον ένα κλήρο γεωργικόν γελοίον, και αυτόν ακόμη τον διεκδικούν με ψευδομαρτυρικής καταθέσεις οι επιτήδειοι. [...] Πώς να μην απελπίζεται ο πρόσφυξ, εξακολουθεί ο κ. Ανθρακόπουλος, όταν εις την Αλιστράτην επί εκτάσεως εκατόν χιλιάδων δεκαδικών στρεμμάτων 270 οικογένειαι προσφύγων δεν κατέχουν πλέον των δύο χιλιάδων πεντακοσίων δεκαδικών στρεμμάτων ενώ η εγκαταλελειμένη Μουσουλμανική και των φυγάδων Βουλγάρων περιουσία ανέρχεται εις 4.000 δεκαδικά στρέμματα και την νέμονται οι γνωστοί διάφοροι τύποι. [...] **Πώς να μην οδύρεται ο πρόσφυξ των συνοικισμών του χωρίου και του Σιδ. Σταθμού Αγγίστης, όταν γύρω του βλέπει χέρσους εκτάσεις 10 ή 15 ετών και αδυνατεί να τας καλλιεργήση διότι διεκδικούνται ως ιδιοκτησία των Ροδολειβινών και άλλων πολλών διά δύο μαρτύρων ενώ γνωρίζει, ότι περιουσία χιλιάδων στρεμμάτων ανήκουσα κατά πρώτιστον λόγον εις αυτόν, δυνάμει του δικαίου της δυστυχίας του και της σημερινής τραγικής ψυχικής θέσεως**⁹⁰ [...]». Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, στο 3^ο Έκτακτο παμπροσφυγικό συνέδριο των Σερρών έγινε 'Επίθεσις κατά του Εποικισμού', όπως αναφέρει η *Μακεδονία* (4/10) και συζητήθηκαν τα προβλήματα των προσφύγων⁹¹. Την επόμενη χρονιά (*Μακεδονία*, 29/6/1927) αναφέρεται πάντως η τακτοποίηση της διαφοράς μεταξύ Ροδολείβους και Αγγίστας.

Η *Μακεδονία* (22/3/1926) συνεχίζει με προτάσεις/αιτήματα του Σ. Ανθρακόπουλου: «[...] Παρίσταται απόλυτος ανάγκη ανεγέρσεως 1.000 αγροτικών οικιών νέων. Να χορηγηθούν συμπληρωματικώς κέραμοι διά 1.200 τουλάχιστον αγροτικής οικίας κατασκευής 1923- 1924. [...] Να εφοδιασθούν συμπληρωματικώς οι συνοικισμοί τουλάχιστον διά 1.300 κάρρων νέων και 1.250 αροτριώντων επί πλέον. [...]». Να ήταν ένα εκ

90. Υπογράμμιση δική μου.

91. Αναλυτικό άρθρο του Ανθρακόπουλου στη *Μακεδονία* της 3/10/1926.

των '1.300 κάρρων νέων' το κάρρο που είχε ο παππούς μου Λάζαρος; Εκτός αν πρόκειται για μία από τις 300 'τετράτροχους βωδάμαξες' που στάλθηκαν 'προς κάλυψιν των αναγκών της περιφέρειάς Σερρών' δύο χρόνια αργότερα (*Μακεδονία*, 10/9/1928). Με κίνδυνο να γίνω λεπτολόγος σημειώνω ότι αυτά τα κάρρα είναι άλλα από τα 3.697 που ως τα τέλη του 1924 η Ε.Α.Π. είχε διανεμίει σε αγρότες. Ήταν ο παππούς Λάζαρος τόσο τυχερός και είχε δικό του κάρρο από το 1924;

Μετά από την περιγραφή τόσων προβλημάτων μοιάζει με ουτοπική η πρόταση στο β' Καπνοπαραγωγικό συνέδριο των Σερρών του αντιπροσώπου του Συνεταιρισμού Παγγαίου για την τηλεφωνική σύνδεση όλων των χωριών της περιοχής (*Μακεδονία*, 22/1/1926).

● 1927

Το 1927 επιτροπή προσφύγων Προβίστης και Ροδολείβους υπέβαλλε στον Αλ. Παπαναστασίου υπόμνημα ζητώντας 'να μεταβή επί τόπου συντόμως αμερόληπτος επιτροπή ίνα λύση τας διαφοράς' (*Μακεδονία*, 11/3), ενώ σε συλλαλητήριο των αγροτών του νομού διατυπώθηκαν επίσης παράπονα για υπερφορολόγηση, ζητήθηκε η απαλλοτριώση και άλλων αγροκτημάτων, κ.λπ.⁹², ενώ και το 7^ο Πανκαυκασιανό συνέδριο (Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 1927) αναφέρει σε ψήφισμα τα προβλήματα των Καυκασίων. Αργότερα, τον Ιούλιο, σε συλλαλητήριο του Παμπροσφυγικού Συλλόγου Παγγαίου στο Ροδολείβος, όπου συμμετείχαν οι κάτοικοι Ροδολείβους, Προβίστης, Σδραβικίου, Αγγίστας, Πρώτης και Σ.Σ. Αγγίστας εγκρίθηκε ψήφισμα με δέκα αιτήματα. Οι ομιλητές αναφέρθηκαν στην 'επικίνδυνη και απελπιστική κατάσταση του αγροτικού κόσμου, στην αντιαγροτική πολιτική της κυβέρνησης και στις προσφυγικές εκκρεμότητες' (*Μακεδονία*, 2/7/1927). [Η σχετική είδηση παρατίθεται σε εικόνα.] Τον Αύγουστο ορίστηκε επιτροπή για τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων του Ροδολείβους (*Μακεδονία*, 15/8).

● 1928

Τα προβλήματα των προσφύγων των Σερρών αναφέρθηκαν και στο πέμπτο Παμπροσφυγικό συνέδριο Σερρών (Μάρτιος 1928, σχετικά σε ανταποκρίσεις στη *Μακεδονία*, 5/3), αλλά και σε συλλαλητήριο του επόμενου μήνα επίσης στις Σέρρες 'δια την εκτέλεσιν των έργων του Στρυμόνος και την σύστασιν καπνικού οργανισμού'. Σε αυτό μίλησε και ο αντιπρόσωπος Αγγίστης κ. Γεωργιάδης (*Μακεδονία*, 9/4/1928). 'Λέγει την παρελκυστικήν τακτικήν των διαχειριζομένων το ζήτημα της εκτέλεσεως των έργων (του Στρυμόνα). [...] οι πληθυσμοί από ετών κρούουν

92. *Μακεδονία*, 20/6/1927.

τον κώδωνα του κινδύνου. [...] Τα νερά του Στρουμώνος κατέπιον και πάλιν όλους τους κόπους μας, τον ιδρώτα μας, το ψωμί μας. Ανάγκη να αφήσωμεν την παθητικήν αναμονήν'.

Στις εκλογές του 1928 τα πάθη ήταν έντονα. Διαβάζουμε στη *Μακεδονία* (5/8) καταγγελία από την Αγγίστα κατά του επιμελητή του Εποικισμού Σερρών, ο οποίος 'μετέχει ενεργώς της πολιτικής, προπαγανδίζων αναφανδόν υπέρ των ολετήρων' (Λαϊκοί). Στις 12/8 (*Μακεδονία*) αναφέρεται η άφιξη ανωτέρου υπαλλήλου του Εποικισμού για διενέργεια ανακρίσεων κατά του υπαλλήλου, στον οποίο επιδόθηκε ψήφισμα από επιτροπή προσφύγων⁹³. Το κλίμα δεν ήταν πολύ ευνοϊκό για

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΓΙΣΤΑΝ
ΤΑΚΤΙΚΗ
ΠΟΥ ΠΡΟΚΑΛΕΙ ΕΞΕΓΕΡΣΗΝ
Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Τ.Α.Κ

ΑΓΓΙΣΤΑ 26. — 'Η ἀγαπητέ: τοῦ συνεταιρισμοῦ Σ. Σ. Ἀγγίστης κατὰ τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κωνσταντινοπολεῦ προφασιζομένου τοῦ ταμίου ἀπερρίσσο: καὶ εργατῶν Ροδολεϊβου εἶναι δικαία. Ὁ κ. αὐτός τὸν ὅποιον διακρίνει ἀπαρτος Μοσεολινομιός, ἀπὲι τὰ φρονητῆ ὅπως οἱ σχήσεις μεταξὺ τῶν καπιταλιστῶν καὶ καπνεργατῶν εἶναι πάντοτε κανονικαὶ ὅπως ἐπεδίδωξιν τόσα γονεργατικὰ συνέδρια, γίνεται αἴτιος ἀνακαταστάτου οἰκονομίας μεταξὺ τῶν καπνεργατῶν καὶ καπνεργατῶν τῆς περιοχῆς; Ἀγγίστης. Πάντως ὅμως τὰ κακὰ ἐπιπέδωκα καὶ ἄλλα ἐγκατανοῦνται λῶγῳ τῆς ἐξοργιστικῆς στάσεως τοῦ γ. Κωνσταντινοπολεῦ ἐπιζητοῦν νὰ ἀποσοβηθοῦν κατόπιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ Σ. Σ. Ἀγγίστης. Διότι ἡ ἀπαίτησις του ὅπως: ὁ συνεταιρισμὸς Σ. Σ. Ἀγγίστης πληρώσῃ 25,000 δραχμῆς δι' ἔτησον ἐπὶ 70.000 δραχμῆς, ἐπὶ νομῆμας 5.000 κρείται νὰ πληρώσῃ, ἀποδεικνύει ἡ τὸ προσωπικὸν μίτος του ἐναντίον τοῦ προέδρου τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ τῆν ἀγνοίαν τῶν κανονισμῶν. Καὶ ἐάν μὲν συμβαίνει τὸ πρῶτον ἔλρσση τοῦτο νὰ ἱκανοποιήσῃ ἔξερχόμενος τῆς ἐπαγγελματικῆς του ἰδιότητος, διότι ὁ κῆριος αὐτός κρείπει νὰ γνωρίζῃ πὸς ὁ καθεὶς δέν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μεταγγιζέται ὡς ὄπλον ἐκδικήσεως τῆν θέσιν τοῦ τοῦ ἐμπιστευόμενου καὶ κ.τ.κ. ὅποισιν κρείπει νὰ ἐπιθῆ ὑψηλά.

Σχετικῶς μὲ τὰ ἀνωτέρω ὁ Συνεταιρισμὸς Ἀγγίστης ἀπέστειλε τὸ καὶ καθὶ τηλεγράφημα πρὸς τοῦ: Ὑπουργοῦ Ἐργασίας, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Βουλετιῆς Μικρασιατικῆν, Ἀνθρακῶπουλου, Λι-

ρεῖται ἐμπροσθεῖν ν' ἀπολαύωμεν τῆν τέχνην καὶ τῆς εὐθυμίας κινήσεως τῶν χορῶν καὶ δὲλα αὐτὰ εἰς τὴ συνίστανται; ἀκλόουτατα ἢ νὰ ἀποθνήσκουσι οἱ νῦντες ἢ νὰ χωρισθοῦν αὐταὶ εἰς δύο τμήματα καὶ νὰ γέρουσι διακριτικὰ δύο ὁμοιασθεῖ ποιε ζο-ματα.

Εἶμαι βέβαιος: δει οἱ κῆριοι διεργασοται τῶν μελλοντικῶν χορῶν, οἱ ὅποιοι θὰ εἶναι ὄρακοι ὡς προμηγείαται κατὰ τῆν ἐρεστικῆν χειμερικῆν σαζὴν θὰ τηρήσουσι τὸν τύπον αὐτὸν καὶ θὰ μείνουσι ὅμοιο ἱκανοποιημένοι: ἀπὸ τῆν τιζὴν αὐτῆς.

*Αρ. Λεοντίδης;

Ἐπιθῆν, Μέλλων καὶ Φλοριμίν.
Διομηγυροῦμαι ἐν ἰντοῦτητα κατὰ τοῦ σιτρακισμοῦ τοῦ προσιζιζόμενου τοῦ Τ.Α.Κ. Ροδολεϊβου: Κωνσταντινοπολεῦ, ἐκδόσαντος τελείως ἀνεξέταστως ἐντελέμα ἐπὶ τοῦ προέδρου τοῦ συνεταιρισμοῦ ἡμῶν Σακρίτους Γεωργιῶδου, ἐπιξεργασθέντος διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ τὰ καπνὰ τῶν μελλῶν δι' ἰδίων ἔργατῶν χίρην οἰκονομία; Τελοῦται ἐνέργεια πῆρα καλῶν τελείως κατὰ κῆριον καὶ κρείδου τοῦ συνεταιρισμοῦ, διότι ὅπως ἐπὶ ῥεθελὶς πρὸ τοῦ ἔξετελισμοῦ τῆς τιζῆς τῶν καπνῶν προέβῃ εἰς τῆν ἐπιξεργασίαν, πὸς: καλῶν καὶ δέναι τῆς Τραπεζῆς. — Παροκκλωθεῖν ὅθεν μέχρι τῆς ἐνεργείας τακτικῶν ἀνακρίσεων ὅπως διευτήρηται τῆν ἀναστολήν τοῦ ἐντάλματος εἰς τὸν Τυρκοῦ Ζιζην.

*Ὁ Γεωργικὸς Πιστωτ. Συνεταιρ. Σ. Ἀγγίστης.

Ι. Αξερῖνος

Συνιστοῦμεν τὸ ὄριστον

ΟΔΟΝΤΟΓΑΤΡΕΙΟΝ

Θ. Περικλεουπολεῦ
ὄδῳ: Ἀ τῆς Σοφίας 67

*Ἐξαγωγή ὀδόντων χωρὶς πόνου Θεωρικήα ὄπλον αἰμορροσάντων, Χρυσῶ καὶ Ἀσηκῶ δέντια ἀεῖστα.

Ἀρχαί: καθ' ἑξίστην ὥρα 8—12 π.μ. 2—7 μ. μ. Ἐργασία ταχέα καὶ ἡγηγυμῆν

Καταγγελία των κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας (Μακεδονία, 29/11/1928).

93. Παρόμοια περίπτωση στην περιοχή της Θεσσαλονίκης τιμωρήθηκε με πρόστιμο 300 δραχμών (*Μακεδονία*, 18/8/1928).

τους αντιβενιζελικούς υποψηφίους, αφού 'ο Αρχηγός του συνδυασμού Ελευθεροφρόνων κ. Δούκας μη τολμήσας να εμφανισθή ενώπιον του πλήθους διά τον φόβον της Πρόγκας' (Μακεδονία, 12/8/1928). Σχετικές είναι και οι ειδήσεις για εκλογές του 1932, παρακάτω.

Το 1928 βρίσκουμε (Μακεδονία, 29/11/1928) άρθρο όπου αναφέρεται: «Η αγανάκτησις του συνεταιρισμού Σ.Σ. Αγγίστης κατά των ετσιθελικών ενεργιών του κ. Κωνσταντινοπούλου, προϊσταμένου του ταμείου ασφαλίσεως εργατών Ροδολείβους είναι δικαία. Ο κ. ούτος τον οποίον διακρίνει άκρατος Μουσολινισμός [...] γίνεται αίτιος αναποφεύκτου ρήξεως μεταξύ των καπνοπαραγωγών και καπνεργατών της περιοχής Αγγίστης. [...] Διότι η απαίτησις του όπως ο συνεταιρισμός Σ.Σ. Αγγίστης πληρώση 28.000 δραχμάς δι' ένσημον επί 70.000 δραχμάς, ενώ νομίμως 5.000 πρέπει να πληρώσει...» αλλά και επιδρομή ακριδών: «Ο Πρόεδρος της Κοινότητος Αλιστράτης αναφέρει προς την ενταύθα Νομαρχίαν ότι ενεφανίσθη ακρίς εις την περιφέρειάν του» (Μακεδονία, 5/6/1929), υπόμνημα στη Βουλή των προσφύγων Περαχώρας Αλιστράτης⁹⁴ και διαμαρτυρία για τη μη διανομή χωραφιών στους πρόσφυγες του Ροδολείβους⁹⁵. Παρόμοια είναι και τα προβλήματα των Καυκασίων του Κιλκίς, οι οποίοι ζητούν ανταλλάξιμες εκτάσεις για μια στοιχειώδη κτηνοτροφία⁹⁶.

Γενικά για την ανατολική Μακεδονία διαβάζουμε ότι 'Ηκούσθη φωνή απογνώσεως εις Ανατολικήν Μακεδονίαν, εκδηλούσα ταυτοχρόνως τον θρήνον του παραπόνου και την οργήν της διαμαρτυρίας...' και για τις Σέρρες το τραγικό: 'Πεινώ, μαμά', ενώ η μαμά εκπνέει!⁹⁷

Πέρα όμως από τα προσφυγικά θέματα η Αγγίστα έκρουβε και αρχαιολογικά ευρήματα⁹⁸. Σημειώνεται (Μακεδονία, 27/10) η εύρεση τάφου με νομίσματα της εποχής του Αλεξάνδρου, αγγεία και κτερίσματα. Έκ της σπουδαίας ταύτης ανακαλύψεως [...] θα έλθη εις φως η Ιστορία

94. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 69.

95. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 75.

96. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 77. Επίσης 'Το Κιλκίς των προσφύγων: Εγκατάσταση και συλλογική οργάνωση', Στ. Ν. Δορδανάς, 2009, ό. π., σσ. 280, 288: «Το αγροτικό περιβάλλον του Κιλκίς προσφερόταν για την ενασχόληση με τα επαγγέλματα αυτά (γεωργοκτηνοτροφία) και οι Καρσλήδες κατάφεραν να προσαρμοσθούν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα στον νέο τόπο υποδοχής τους».

97. Φως, 1, 15/11/1928, Σωτ. Βασιλείου, ό. π., σσ. 171-2.

98. Σταθμός Αγγίστας: Κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι: Λόφος 500 μ. νότια του χωριού, όπου Μακεδονικός τάφος και προϊστορικός οικισμός (Γ.Υ.Σ. φύλλο Προσοτσάνης, 1: 50.000, 230 57' 41ο 01', Ιούλιος 1969), Λόφος 'Παλιοκάστρα' 1 χιλ. ανατολικά του χωριού, όπου προϊστορικός οικισμός και εκτεταμένη αρχαία πόλη (Γ.Υ.Σ. φύλλο Προσοτσάνης, 1: 50.000, 230 57' 50" Α/ 41ο 01' 40" Β, Ιούλιος 1969), Θέση 'Ελάφι' 2,5 χιλ. ΝΔ του Σ.Σ. Αγγίστας, όπου προϊστορικός οικισμός (Γ.Υ.Σ. φύλλο Ροδολείβους 1970, 230 54' 33" Α/ 40ο 56' 46" Β). Επίσης δεύτερος μακεδονικός τάφος εντός του χωριού, επί του δρόμου που οδηγεί προς Αγγίστα.

των μερών αυτών. Θεωρούμενη μέχρι σήμερα ως μη άξια λόγου από αρχαιολογικής απόψεως. Στο ίδιο φύλλο σημειώνεται η διεξαγωγή στην Αγγίστα Έθνικής Ποντιακής διαλέξεως-συναυλίας από τον Δημ. Κουτσογιαννόπουλο. Πρόκειται για μία από τις πρώτες ποντιακές εκδηλώσεις στην περιοχή.

Βέβαια η πιο κρίσιμη είδηση για την Αγγίστα αποτελεί αυτή της 27/12 (Μακεδονία), όπου αναφέρεται ότι ‘Οι πρόσφυγες του συνοικισμού Αγγίστης παραπονούνται ότι καίτοι εγκατεστάθησαν αγροτικώς προ πενταετίας, εντούτοις ούτε οικονομικώς ενίσχυσιν έλαβον, ούτε αγρούς, αναγκαζόμενοι να ενοικιάζωσι τοιούτους προς καλλιέργειαν δημητριακών και καπνού. Οι παραπονούμενοι ζητούν αγρούς και ζώα’. Φαίνεται ότι οι πρόσφυγες ήρθαν στην Αγγίστα το 1923. Πρόκειται όμως για το ‘χωρίον’ ή τον ‘Σταθμό’;

● 1929

Η χρονιά ξεκινάει με συλλαλητήριο του ‘αγροτικού προσφυγικού κόσμου της περιφέρειας Παγγαίου’ στο Ροδολείβος (Μακεδονία, 10/2), όπου εγκρίνεται ψήφισμα ‘διαμαρτυρίας διά την εν γένει έκρυθμον και απελπιστικήν κατάστασιν των αγροτών προσφύγων Παγγαίου’.

Στις 17/2/1929 η Μακεδονία δημοσιεύει ανταπόκριση από τις Σέρρες με τίτλο ‘Επλημμύρισε ο ποταμός Αγγίστης (sic). Ποίαι είναι αι πληροφορίαί των αρχών’ και πληροφορίες για προβλήματα στα χωριά Γλυκοπηγή, Νέα Πέτρα (καταστροφή 2.000 στρεμμάτων), Κορμίτσα, Λευκοθέα, Μανδύλιο και ‘αι εσπαρμέναί εκτάσεις της κομποπόλεως Αγγίστης’. Την περιοχή ‘Νέα Πέτρα’ οι κάτοικοι γνώριζαν και με το όνομα ‘Τσάνος’. Εκεί είχαν δοθεί στην οικογένεια Μεχτίδη 9 στρέμματα. Γίνεται επίσης ειδική αναφορά στη γέφυρα Αλιστράτης ‘κατασκευασθείσαν επί Ενετοκρατείας’ και στη διακοπή των συγκοινωνιών των περιφερειών Νέας Ζίχνης και Παγγαίου. Η γέφυρα της Αλιστράτης είναι προφανώς η γέφυρα δίπλα στο Σταθμό Αγγίστας.

Επίσης στις 21/6 διαβάζουμε καταγγελία για το σταθμάρχη του Σταθμού Αγγίστας (Οι βασιβουζουκισμοί του σταθμάρχου Αγγίστης), αλλά και αναλυτικό άρθρο/ παρουσίαση για το Γεωργικό Πιστωτικό Συνεταιρισμό της Νέας Ζίχνης (24/6/1929)⁹⁹. Οι κοινότητες της περιοχής επιδίωξαν την κατασκευή από κοινού υδρευτικών έργων για να χρησιμοποιηθεί καλύτερα το νερό του Αγγίτη. Αναφέρονται (Μακεδονία, 31/8/1929) οι κοινότητες Αγγίστας, Μεσουάνης (;), Δήμητρας, Ροδολείβους, Δομήρου, Δραβίσκου, Μυρίνης, Ν. Σουλίου, Ν. Ζίχνης, Θόλου και Γάζωρου. Τέλος γνωρίζουμε την ύπαρξη τουλάχιστον από το 1929 ια-

⁹⁹. Άρθρα στη Μακεδονία αναφέρονται στην εκπαίδευση στη Νέα Ζίχνη (27/8/1929), αλλά και στην πολιτιστική κίνηση (25/8/1930).

τρείου στο Σταθμό Αγγίστας (Μακεδονία, 10/12/1929)¹⁰⁰ και τη μετάθεση της δασκάλας Αμαλίας Τριανταφυλλίδου στην Αγγίστα (Μακεδονία, 15/9/1929).

● Δεκαετία 1930

Το 1930 βρίσκουμε είδηση (Μακεδονία, 9/11) για την κατασκευή του εξωτερικού και εσωτερικού υδραγωγείου, μηχανοστασίου και υδαταποθήκης του σταθμού Αγγίστας με προϋπολογισμό 430.000 δραχμές και για κτηματικές διαφορές μεταξύ των κατοίκων Σταθμού Αγγίστας και Ροδολείβους (Μακεδονία, 16/11).

Αναφέρονται για το 1931: «ζημιές εκ χαλάξης στις περιφέρειες Αγγίστης, Σφελλινού, Βιλλιαχόβης, Γαζέρου... [Ζηλιαχώβης]» (Μακεδονία, 6/6/1931), η ύπαρξη γραφείου 'ομήρων και πολεμοπαθών' με υπεύθυνο τον Δημοσθένη Σταματιάδη (Μακεδονία, 7/2/1931), η απαγόρευση καλλιέργειας καπνού στο διαμέρισμα Σ. Σ. Αγγίστης (Μακεδονία, 12/3/31), χωρίς να αναφέρεται δυστυχώς ο λόγος, το ότι χρησιμοποιείται ο Σταθμός ως αφετηρία για εκδρομές προς το Παγγαίο και τους Φιλίππους (Μακεδονία, 18/7/1931), ληστεία στον υδρόμυλο του Αλβανού Μπαϊράμ-Απτουλλάχ Τσέλη 'έξωθι της Αγγίστης' (Μακεδονία, 17/10/1931), οι πρόσφυγες κάτοικοι της Αγγίστας Τσακόγλου Βασ., Χατζήανδρόλογλου Δημ. και Κυριαζής Χρήστος (Μακεδονία, 24/10/1931) και για το 1932 τη διοργάνωση εκδρομών για τη Διεθνή Έκθεση της Θεσσαλονίκης με αφετηρία το Σταθμό Αγγίστας από το πρακτορείο Α. Μπέρου με κόστος 230 δραχμές (Μακεδονία, 7/9/1932), η συντήρηση του δρόμου Ελευθερουπόλεως-Αγγίστας (Μακεδονία, 9/3/1932), η αποδοκιμασία 'αγροτικών' υποψηφίων¹⁰¹ και η περιφορά εικόνων του Βενιζέλου στην Αγγίστα (Μακεδονία, 20/9/1932).

Το 1932 διαβάζουμε επίσης επιστολή πέντε αγροτών της Αγγίστας (Ριζοσπάστης, 10/5/1932): «Όλοι οι φτωχοί αγρότες του χωριού μας δεν έχουμε ούτε 100 δράμια καλαμποκίσιο ψωμί να φάμε. Στην κατάσταση δε που βρισκόμαστε ούτε καπνά ούτε καλαμπόκι να σπείρουμε εξαντλημένοι όπως είμαστε απ' την πείνα.», ενώ σε ανάλογη επιστολή (27/10/33, Ριζοσπάστης) διαβάζουμε για εκπαιδευτικά προβλήματα της Αγγίστας. Το 1934 (12/4/1934, Ριζοσπάστης, άρθρο σ. Φίτσου) η Αγγίστα και η Τσερέπλιανη αναφέρονται ως 'κόκκινα φρούρια'. Στο ίδιο άρθρο συγκακρωμένα για το Σταθμό Αγγίστας καταγγέλλεται ο πρόεδρος της κοινότητας Γεωργιάδης: «...δικαιολόγησε ποσό 24.000 δήθεν για έξοδα μιας

100. Άλλα ιατρεία στην περιφέρεια Σερρών: Κ. Καμήλα, Εξιόβη, Ν. Σκοπός, Γάζωρος, Δραβίσκος, Χόμονδος και στην περιφέρεια Σιδηροκάστρου: Ν. Ηράκλεια, Ορλιακός, Κερκίνη, Βυρώνεια.

101. 'προσδέσαντες όπισθεν του αυτοκινήτου των τενεκέδες'!!!

γέφυρας (καθώς ανεβαίνουμε απ' το σιδηροδρομικό σταθμό στο χωριό), ενώ με τα μάτια μου το είδα και μπόρεσα και κατάλαβα και μου τό'παν κι όλοι οι άλλοι αγρότες δε θα ξόδεψε πλέον από 2 χιλ., το πολύ 3 χιλ. δρχ. Ο ίδιος επίσης χάλασε τα χωράφια κάμποσων φτωχών για να τραβήξει, λέει, το ποτάμι προς το σιδηροδρομικό σταθμό. [...] Έτσι θα μπορούσε το ποτάμι να δίνει ευκολότερα νερό στο δικό του μύλο». και τέλος διαβάζουμε για τον κίνδυνο έξωσης των Θρακιωτών προσφύγων από την Τράπεζα (Αγροτική), τη διανομή κτημάτων σε 'ημετέρους', την πώληση των καπνών στους εμπόρους σε χαμηλές τιμές 'επειδή είναι σκάρα'¹⁰².

Σημαντικό ρόλο στη γρήγορη ανάπτυξη του οικισμού έπαιξε η σιδηροδρομική γραμμή που περνούσε από το χωριό έως τη δεκαετία του 1930 μετατρέποντας ουσιαστικά το μικρό χωριό σε κόμβο. Αυτό δείχνει και η αύξηση του πληθυσμού: Ο πληθυσμός του χωριού στην απογραφή του 1928 ήταν 627 κάτοικοι. Αυξήθηκε σε 725 το 1940 για να ξεκινήσει η μείωση τις επόμενες δεκαετίες λόγω της μετανάστευσης¹⁰³. Ο σταθμός χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά προσφύγων και στο Μαυρόλοφο: «Στη Θεσσαλονίκη μείναμε τέσσερες μήνες και ο ξεριζωμός συνεχίζεται και ξεκινάμε τώρα για τον Μαυρόλοφο. Κατεβήκαμε στον παλιό σταθμό και ανεβήκαμε στα τρένα μετά από λίγες ώρες φτάσαμε στην Αγγίστα στο σταθμό της Αγγίστας υπήρχαν έτομα αντίσκηνα σ' αυτά μείναμε τρεις μέρες. Εδώ ήρθαν μερικά βοϊδόκαρα και ξεκινήσαμε για το Μαυρόλοφο»¹⁰⁴.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα χρόνια ως το 1940 υπήρχε η σκέψη ή η επιθυμία των κατοίκων για μεταφορά της έδρας από τη Νέα Ζίχνη στο Σταθμό Αγγίστας. Σχετική είναι η αρθρογραφία στη *Μακεδονία*: «Μεγάλοι καταβάλλονται προσπάθειαι εκ μέρους των κοινοτήτων του Παγγαίου και Αλιστράτης προς μεταφοράν της υποδιοικήσεως Ζίχνης εις τον σταθμόν Αγγίστης» (*Μακεδονία*, 6/9/1928) με τις αντιδράσεις των κατοίκων της Ζίχνης να κυριαρχούν σε άρθρο του επάρχου (30/7/1930) και σε άρθρο της επόμενης χρονιάς: «Τέλος ωμίλησεν ο πρόεδρος κοινότητος Σ.Σ. Αγγίστης κ. Παπάζογλου¹⁰⁵, όστις διεσχυρίσθη ότι πρέπει να μεταφερθή η Έδρα της επαρχίας εις την Αγγίσταν (σ.σ. Σταθμός). Αλλ' ο κ. Γοργιάς (σ.σ. ιατρός της Ν. Ζίχνης και πρώην φιλελεύθερος βουλευτής) [...] απέρριψε [...] την επί του προκειμένου εσφαλμένη άποψιν

102. Σχετικό άρθρο για προβλήματα των αγροτών και των καπνοπαραγωγών της Πρώτης στο *Ριζοσπάστη* της 8/6/1934.

103. Μείωση σε 582 κατοίκους (1951), 581 (1961), 348 (1971), 319 (1981), 240 (1991), 324 (2001). Μ. Σταματελάτος, *Επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα, 2001.

104. <http://www.mavrolofos.eu/barla5.html>

105. Αυτόχθων (προφορική μαρτυρία Στ. Μεχτίδη).

του Προέδρου Σ.Σ. Αγγίστης. [...] Ο ιατρός κ. Ν. Ταρακτζόγλου είπεν ‘η Αγγίστα είναι κέντρον ελονοσίας» διαβάζουμε σε ανταπόκριση από την περιοχή σχετικά με την επίσκεψη του Γενικού Διοικητή Μακεδονία Σ. Γονατά (*Μακεδονία*, 24/7/1931).

Ο Σταθμός Αγγίστας χρησιμοποιούνταν για τη συνάντηση των αρχών με τους τοπικούς φορείς, ήδη από το 1921 (*Μακεδονία*, 22/10), το 1927 εκεί υποδέχθηκαν οι κάτοικοι τον υπουργό Αν. Μπακαλιμπάση¹⁰⁶ (*Μακεδονία*, 12/12), εκεί γινόταν «φορτοεκφόρτωση υλικών εποικισμού», όπως αναφέρεται σε προκήρυξη διαγωνισμού του Γεωργικού Γραφείου Εποικισμού (Αγών, 5/6/1926), εκεί έγινε η υποδοχή εκδρομέων από τις Σέρρες¹⁰⁷ αλλά και η συγκέντρωση των μαθητών των σχολείων, όταν περνούσαν επίσημοι με το τρένο¹⁰⁸! Βέβαια δεν λείπει και η αντίστροφη είδηση, ότι δηλαδή η θέση του Σταθμού Αγγίστας δεν ήταν βολική. Το 1934 αποφασίστηκε το σιτάρι από τη Νέα Ζίχνη, το Γάζωρο, τη Γλυκοπηγή, το Σφελινό, το Θολό, το Χριστόφορο, τη Γλυκοπηγή, το Δαφνούδι, την Αγία Τριάδα και το Πεθελινό να συγκεντρώνεται στο σταθμό του Γάζωρου ‘ίνα μη υποχρεούνται οι κάτοικοι να μεταφέρωσιν τούτον εις Σέρρας και Αγγίσταν’ (*Εμπρός*, 8/7).

Η σιδηροδρομική γραμμή ‘πέρασε’ στη βόρεια όχθη του Αγγίτη μετά τις καταστροφικές πλημμύρες του Φεβρουαρίου 1933 για να μην περνάει δύο φορές το ποτάμι. Όμως, υπάρχει για τη μεταφορά αυτή μία πολύ συγκεκριμένη καταγγελία κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας. Με τίτλο ‘Γιουλεν’¹⁰⁹. Η ξένη ληστρική φαγάνα καταστρέφει τους εργαζομένους Αγγίστας’ ο ‘Ριζοσπάστης’ δημοσιεύει καταγγελία (2/2/1936) ότι είναι πρόφαση η καταστροφή της γέφυρας του σιδηροδρόμου’ και ότι ‘δεν φτιάνουν τη γέφυρα, γιατί η Γιουλέν παίρνει προμήθεια από τις εργολαβίες’. Οι υπογράφοντες ‘πολλοί αγρότες, υπάλληλοι και επαγγελματίες’ αναφέρουν ότι ‘η μεταφορά αυτή θα προκαλέσει την εξόντωση των επαγγελματιών καθώς και των υπαλλήλων και αγροτών. [...] Θα έχει αντίκτυπο και σ’ όλη την περιφέρεια Παγγαίου’.

Γνωρίζουμε από τη δεκαετία του ’30 τους κάτοικους του χωριού Εμμανουήλ Οερζούδη [Τερζούδη:] (*Μακεδονία*, 14/8/1930), Μιχ. Αδάμ (*Μακεδονία*, 19/3/1931), Αθανάσιο Γ. Γουδά, Αντώνιο Τερζόγλου¹¹⁰

106. 1888- 1957, από 17/8/27 εως 8/2/28, Υφυπουργός Γεωργίας επί Πρωθυπουργίας Αλ. Ζαΐμη.

107. *Μακεδονία*, 9/7/1927.

108. *Μακεδονία*, 18/12/1928, όπου αναφέρεται περιοδεία του Μιχαλακόπουλου στη Θράκη.

109. Monks- Ulen, η εταιρεία που εκτέλεσε τα έργα στο Στρυμόνα (Λίμνη Αχινού) και τον Αγγίτη από το 1928 ως το 1936.

110. Ταχυδρόμος. Είχε αμπέλι στο λόφο του χωριού. ‘Έφερε’ τη βενζίνη στο χωριό.

(Μακεδονία, 24/12/1930), τον εργάτη Θωμά Καλούστα (Μακεδονία, 7/10/1930), την ύπαρξη του καταστήματος Δ. Γ. Γούσιου και σια (Μακεδονία, 11/7/1927 και 21/11/1928), ενώ ο οικισμός σε άρθρο (30/7/1930) περιγράφεται: «εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Αγγίστης υπάρχουν μόνον καταστήματα πλην ενός προσφυγικού συνοικισμού».

Φυσικά η πιο ενδιαφέρουσα είδηση του 1932 είναι η διοργάνωση συλλαλητηρίου στο Ροδολείβος από χίλιους περίπου κατοίκους των χωριών Πρώτη, Αγγίστα, Βιτάστα, Τσερέπιανη, Κορμίστα με μαύρες σημαίες και επιγραφές «Πεινάμε, θέλουμε ψωμί» και ομιλίες κομμουνιστών ‘υπέρ της Σοβιετικής Ρωσίας’ που αποδοκιμάστηκαν από τους χωρικούς. Η συγκέντρωση διαλύθηκε από την αστυνομία και συνέλαβε τέσσερις πρωταιτίους (Μακεδονία, 13/1/1932)¹¹¹. Τον ίδιο μήνα ο Ριζοσπάστης (27/1/1932) αναδημοσιεύει από ‘αστική εφημερίδα’: «Καθημερινώς έρχονται (στις Σέρρες) πεζοί εκ διαφόρων χωριών πεινώντας χωρικοί οι οποίοι παρουσιαζόμενοι εις τας αρχάς ζητούν βοήθειαν και ψωμί. Η κατάσταση των αφικνουμένων χωρικών είναι αθλιωτάτη και απελπιστική. Αι αφηγήσεις των δε περί πείνης, η οποία επικρατεί εις τα χωριά είναι αυτοχρήμα δραματική». Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι οι διαδηλώσεις δεν ήταν ‘τεχνηέντως οργανωθείσα πορεία πείνης’, όπως αναφερόταν σε άρθρα της εποχής, αλλά οι αγρότες αντιμετώπιζαν πράγματι σοβαρά προβλήματα επιβίωσης¹¹². Άλλωστε είχαν προηγηθεί ήδη από το 1927 και άλλες συγκεντρώσεις. Παρόμοια συγκέντρωση έγινε και το 1936 (Ριζοσπάστης, 9/6): ‘Οριστική διανομή ή θάνατος, μαύρες σημαίες και πλακάτ...’.

● 1934- 1936

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι κάτοικοι του Σταθμού Αγγίστας ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια. Ας δούμε, ενδεικτικά, τις τιμές του 1934 (Εμπρός, 2/12): ‘Αι προβλέψεις των ειδικών περί της καλής τοποθετήσεως της εφετείνης καπνικής εσοδείας υπερέβησαν πάσαν προσδοκίαν. [...] αι τιμαί των καπνών ανήλθον εις επίπεδα μη αναμενόμενα.

111. Τις επόμενες ημέρες θα υπάρξει ‘συλλαλητήριον αντικομμουνιστικόν’ επίσης στο Ροδολείβος και συστάσεις στην Αστυνομία της περιοχής που δεν απέτρεψε την ‘τεχνηέντως οργανωθείσαν πορείαν πείνης’ (Μακεδονία, 15/1/1932). Μεταγενέστερο άρθρο του Ριζοσπάστη (25/7/1932) αναφέρεται στην καταδίκη του Ρουσόπουλου σε ένα μήνα φυλάκιση για τα γεγονότα του Ροδολείβου. Στις 14/7 της ίδιας χρονιάς ο Ριζοσπάστης καταγγέλλει τους καπνέμπορους του Ροδολείβου και στις 17/7 καταγγέλλει την εκκλησιαστική επιτροπή του Ροδολείβου (‘θεοσεβείς’) για κατάληψη χωραφιών που προορίζονταν για τους αγρότες.

112. Ανάλογη απειλή για συγκέντρωση αγροτών με μαύρες σημαίες κατά του Βενιζέλου αναφέρεται και σε άρθρο του 1930 (Μακεδονία, 27/5/1930), επιβεβαιώνοντας και πάλι την άσχημη κατάσταση των αγροτών.

[...] Εις την Αλιστράτην ηγοράσθησαν παρά της Αμερικανικής εταιρείας Γκλεν 50 χιλιάδες οκάδες μπασμάδες με τιμάς 90 έως 100 δραχμάς κατ' οκάν, υπό της Αυστροελληνικής 20 χιλιάδες οκάδες με τιμάς 90 μέχρι 103 δραχμάς κατ' οκάν. [...] Εις την Ν. Ζίχνην εγένοντο αγοραί σημαντικών ποσοτήτων καπνών υπό πολλών καπνεμπόρων. Μία άλλη διάσταση δίνει και πάλι ο *Ριζοσπάστης* (27/5/1934): «... (τα καπνά) στα πιο πολλά χωριά μένουν απούλητα. Οι τιμές που δίνονται είνε 20-40 δρ. και πολύ λίγα πουλιούνται 50-60 δρχ.». Ο τίτλος του άρθρου 'Καπνέμποροι, τράπεζες και τοκογλύφοι γδέρνουν την αγροτική φτωχολογιά' μεπερδεύει όποιον μόλις έχει διαβάσει για την ίδια χρονιά και την ίδια περιοχή το παραπάνω άρθρο στη *Μακεδονία* περί 'της καλής τοποθετήσεως της εφειτεινής καπνικής εσοδείας'.

Στατιστικό δείγμα για τον πληθυσμό του Σταθμού Αγγίστας, αλλά και τις πολιτικές προτιμήσεις, μάς δίνουν τα αποτελέσματα των εκλογών της 9^{ης} Ιουνίου 1935¹¹³ (Εμπρός, 16/6), όπου επί συνόλου 250 ψήφων στο Σταθμό Αγγίστας, έλαβαν 107 ο Συνδυασμός Συμπράτοντων Κυβερνητικών κομμάτων (42,8%), 7 Ανεξάρτητοι, 88 το Ενιαίον Μέτωπον Εργατών- Αγροτών (35,2%) και 48 άκυρα.

Τον Ιούλιο του 1935 σε συνεδρίαση (*Εμπρός*, 28/7) των κοινοταρχών της περιοχής¹¹⁴ στο Σταθμό Αγγίστας ελήφθησαν αποφάσεις 'περί του τρόπου της οριστικής διανομής της βάλτας Δραβίσκου και των συνεχομένων αποκαλυπτομένων γαιών της τέως λίμνης Αχινού, ούτως ώστε να καταστή εφικτή η ικανοποίησις όλων των πέριξ των εκτάσεων τούτων συνοικισμών. [...] οι γεωργοί των ευρισκομένων πλησιέστερον της λίμνης συνοικισμών θα λάβουν γαίας από τας αποκαλυφθησομένας, οι δε λοιποί από την βάλταν.' Η βάλτα Δραβίσκου ταυτίζεται με την Νέα Πέτρα- Τσάνο (σχετικά και παραπάνω)- στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα. Σε άρθρο της προηγούμενης χρονιάς (*Εμπρός*, 11/3/1934) αναφέρονταν οι όροι για τη διάθεση των νέων κλήρων.

Αναφέρεται επίσης η ίδρυση ποδοσφαιρικής ομάδας το Πάσχα του 1935: «Στο χωρίο Σταθμός Αγγίστας ιδρύθηκε το Πάσχα ποδοσφαιρικός Σύλλογος. Έγινε έρανος κι αγοράστηκαν όλα τα αναγκαία. Η ομάδα συναντήθηκε δύο φορές με την αθλητική ομάδα του χωριού μας (Βιτάστα). Τη μία νίκησε, τη μία νικήθηκε» (*Ριζοσπάστης*, 4/8/1935), η αποστολή 65 υπογραφών στο βασιλιά για τη χορήγηση αμνηστίας (7/1/1936, *Ριζοσπάστης*), η καταστροφή της σιδηροδρομικής γέφυρας από πλημμύρες (5, 6/2/1936, *Ριζοσπάστης*). Το 1936 (*Ριζοσπάστης*, 1/3) α-

113. Οι εκλογές στις οποίες εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής ο Κωνσταντίνος Καραμανλής με το Λαϊκό Κόμμα με 3104 σταυρούς.

114. Δραβίσκου, Μυρίνης, Δομήρου, Ροδολεΐβους, Αγγίστης, Δήμητρας, Μεσσοράχης, Ζίχνης, Θόλου, Γλυκοπηγής, Γάζωρου, Πρώτης.

ναφέρονται τα προβλήματα των συνεταιρισμών καπνοπαραγωγών του Παγγαίου.

Το Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων ως πηγή¹¹⁵

Το 1928 η Διεύθυνσις εισπράξεως χρεών της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων «διά πολλούς λόγους και διά την ευχερεστέραν τακτοποίησιν των αγροτικών αποζημιώσεων» εξέδωσε Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων¹¹⁶. «Ο καταρτισμός [...] εγένετο επί τη βάσει των υποβληθεισών δηλώσεων», επομένως αποτελεί μία εξαιρετικά χρήσιμη πηγή για τους αγροτικώς αποκατασταθέντες πρόσφυγες, αφού αναφέρονται όλοι οι νέοι οικισμοί που δημιουργήθηκαν αλλά και οι συνοικισμοί «εις ους διαμένουν οι αγροτικώς εγκατεστημένοι πρόσφυγες». Επίσης είναι χρήσιμη η στήλη «Καταγωγή», όπου «ανεγράφη η Κοινότης και η Εκκλ. Επαρχία της καταγωγής». Βέβαια δεν λείπουν οι διπλοεγγραφές και τα λάθη.

Το μόνο πρόβλημα σε ένα τέτοιου μεγέθους αρχείο είναι το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την ανάγνωση των 7.069 σελίδων του, αν κάποιος επιθυμεί να εντοπίσει όλους (;) τους πρόσφυγες που ήρθαν από κάποιο μέρος της Μ. Ασίας και αποκαταστάθηκαν αγροτικώς. Είναι προφανές ότι λείπουν οι Αστοί Πρόσφυγες, οι οποίοι όμως είναι καταχωρημένοι στους 18 τόμους του αντίστοιχου Ευρετηρίου Αστών Προσφύγων (Γ.Α.Κ. Αθηνών)¹¹⁷, όσοι δεν έλαβαν αγροτικό κλήρο, όσοι ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1928 (ισχύει κυρίως για αυτούς που εκδιώχθηκαν τη δεκαετία του 1930 από τη Σοβ. Ένωση) και όσοι είχαν πεθά-

282

Όνοματεπώνυμον	Καταγωγή	Αριθμός δηλώσεως
Μεχτίδης Γεώργιος τού Γεωργ. (Κληρονόμοι)	Χάνδρε Κίος	102499
Μεχτίδης Λάζαρος τού 'Ηλία	» »	102498
Μεχτίδου Παρέσα τού Γεωργ.	» »	102499 Μ.

Μεχτίδης, Μεχτίδου, εκ Χάνδρε (Ονομαστικόν Ευρετήριο, 1928).

115. Ευχαριστώ τον κύριο Αντρέα Μπαλτά (εκδόσεις Μπαλτά) για τη διάθεση του καταλόγου από το αρχείο του.

116. Δεν γνωρίζω εάν αναφέρεται σε αυτό το Ευρετήριο η είδηση της 9/6/1926 (Αγών) ότι «Κατά το χθεσινόν υπουργικόν Συμβούλιον αποφασίσθη να καταρτισθή στατιστικός πίναξ αστών και αγροτών προσφύγων».

117. Ενδιαφέρουσα πηγή είναι και το Γενικόν Μητρώον δικαιούχων ανταλλάξιμων της Διευθύνσεως Ανταλλαγής (Ν.Δ. 27/2/1929, άρθρο 4): «Μετά την αποπεράτωσιν δε της μερίδος μίας εκάστης Κοινότητος, [...] κάτωθι δε του τελευταίου ονόματος σημειούται [...] ο αριθμός των αναγραφέντων ονομάτων όλης της Κοινότητος και το ολικόν ποσόν...» (Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 127). Το Μητρώον των Καυκασίων (Καρς και Αρδαχάν) ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 1927 (*Μακεδονία*, 9/9/1927). Μέρος του αρχείου του Μητρώου βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

νει πριν τη σύνταξη του καταλόγου. Για αυτούς όμως έχουμε στοιχεία, αφού αναφέρεται το όνομα με την ένδειξη «Κληρονόμοι»¹¹⁸. Φυσικά και δεν αναφέρονται οι μετακινήσεις των προσφύγων που έγιναν μετά τη σύνταξη του Ευρετηρίου. Παρά τις ελλείψεις αυτές θεωρώ ότι είναι μία εξαιρετικά χρήσιμη πηγή.

Οι τόμοι χωρίζονται ως εξής: Τόμος 1: Γράμματα Α: 536 και Β: 213 (σύνολο σελίδων 749), Τόμος 2: Γράμματα Γ: 369 και Δ: 282 (σύνολο σελίδων 651), Τόμος 3: Γράμματα Ε-Ι (σύνολο σελίδων 490), Τόμος 4: Γράμμα Κ (σύνολο σελίδων 1368), Τόμος 5: Γράμματα Λ- Ν (σύνολο σελίδων 1027), Τόμος 6: Γράμματα Ξ-Π (σύνολο σελίδων 968), Τόμος 7: Γράμματα Ρ-Σ (σύνολο σελίδων 560), Τόμος 8: Γράμμα Τ (σύνολο σελίδων 697) και Τόμος 8: Γράμματα Υ-Ω (σύνολο σελίδων 559).

Σκοπός της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων ήταν η εγκατάσταση να γίνει -όσο το δυνατόν- πιο οργανωμένα. Για τον καταμερισμό των εργασιών της διαίρεσε τις υπηρεσίες της σε 3 διευθύνσεις: α) Διεύθυνση Οικονομικών β) Διεύθυνση Αγροτικής Εγκατάστασης Προσφύγων και γ) Διεύθυνση Αστικής Εγκατάστασης Προσφύγων.

Η Διεύθυνση Αγροτικής Εγκατάστασης, στελεχωμένη από υπαλλήλους του Υπουργείου Γεωργίας, είχε τη φροντίδα της οργάνωσης των ζητημάτων εγκατάστασης των αγροτών προσφύγων σ' όλη την Ελλάδα. Για την αριότερη οργάνωσή της συστάθηκαν τρεις Γενικές Διευθύνσεις Εποικισμού και στη Μακεδονία η Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη και 17 Γεωργικά Γραφεία Εποικισμού. Όλων των Εποικιστικών Γραφείων προϊστάμενος ήταν γεωπόνος. Η Ε.Α.Π. άρχισε τις εργασίες της το 1923. Μέχρι την 1/1/1929 είχαν αποκατασταθεί 551.468 άτομα σε 1954 συνοικισμούς¹¹⁹.

Συνήθως λοιπόν η εγκατάσταση γινόταν κατά ομάδες από δέκα τουλάχιστον οικογένειες. Καθοριζόταν ο τόπος εγκατάστασης να γίνεται κατά χωριό προέλευσης, αλλά αυτός ο αρχικός σκοπός παρεξέκλινε σε πολλές περιπτώσεις και φαίνεται ότι έγιναν και ατομικές εγκαταστάσεις. Στους αγρότες πρόσφυγες χορηγήθηκε ετήσιο ποσό 2.000 δρχ. σε κάθε αρχηγό οικογένειας και επιπλέον 400 δρχ. κατ' άτομο, χωρίς όμως το συνολικό ποσό να υπερβαίνει τις 4.000 δρχ., για αγορά ζώων 2.000

118. Σε περίπτωση θανάτου του αρχηγού της οικογενείας η διανομή μεταβιβάζεται αυτομάτως στον μεγαλύτερο γιο, στη χήρα ή σε περίπτωση που αυτοί δεν υπάρχουν, στον πλησιέστερο συγγενή. [...] Σε περίπτωση που η χήρα είναι ηλικιωμένη, τα παιδιά πολύ μικρά ή δεν υπάρχουν άλλοι συγγενείς, η διανομή αφαιρείται από τη συγκεκριμένη οικογένεια και δίδεται σε άλλη που δεν έχει ακόμη τακτοποιηθεί (Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, 1926, 1997, Φ.Μ. Βεϊνόγλου, σσ. 51-52). Επίσης και *Αγών*, 13/11/1926.

119. Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 90.

δρχ., για συντήρηση ζώων 2.000 δρχ., για κατασκευή οικίσκου 3.000 δρχ., για αγορά εργαλείων 600 δρχ. και για αγορά σπόρου 1.000 δρχ. Κατά τον Α. Πάλλη (Συλλογή των κυριότερων στατιστικών, 1929) «ο αριθμός των αγροτών προσφύγων ανέρχεται εις 145.000 περίπου οικογένειας κατανεμημένες ως εξής: Εγκατασταθείσαι παρά της Ε.Α.Π. 142.960, παρά τους Κράτους 2.167, μη εγκατασταθείσαι 257, σύνολο 145.384 οικογένειαι- άτομα 561.190. Εκτός των άνω, η ειδική απογραφή του 1927 των εντός των πόλεως εγκατεστημένων προσφύγων απέδειξεν ότι υπήρχον 3038 οικογένειαι (άτομα 13.260) αι οποίαι άλλοτε μεν ήσαν αγροτικάί, σήμερον όμως μετέρχονται αστικά επαγγέλματα». Άλλη πηγή (Α. Πρωτονοτάριος, Το προσφυγικόν πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως, 1929, σ. 131) αναφέρει: «συνολικόν αριθμόν των αγροτών δικαιούχων ανερχόμενον εις 167.424».

Ο τεράστιος όγκος του καταλόγου φαίνεται και από το συνολικό αριθμό των αγροτών προσφύγων: «ανέρχεται εις 145.000 περίπου οικογενείας κατανεμόμενας ως εξής: Εγκατασταθείσαι παρά της Ε.Α.Π. 142.960, παρά του Κράτους 2.167», ενώ οι «αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες μέχρι 31^{ης} Δεκεμβρίου 1928» στο νομό Σερρών ήταν 7.398 οικογένειες, 29.697 άτομα (σε 82 συνοικισμούς) και στην περιοχή του Σιδηροκάστρου 27.187 άτομα (σε 104 συνοικισμούς) [Πίναξ 8, Πάλλης, 1929]¹²⁰. Στο σχετικό πίνακα του Ευρετηρίου αναφέρονται οι δηλώσεις με αύξοντα αριθμό 94921 έως 105140, 86161 έως 86300, 57741 έως 57820, 26021 έως 26120 (Γραφείο Σερρών, τουλάχιστον 10536 δηλώσεις) και 105141 έως 115500 (Γραφείο Σιδηροκάστρου, τουλάχιστον 10360 δηλώσεις).

Ο αριθμός των πάνω από 20.000 δηλώσεων είναι μεγαλύτερος από τις 7.398 οικογένειες αγροτών, που παραθέτει ο Πάλλης, αλλά δικαιολογείται εν μέρει, αφού οι δηλώσεις ήταν ατομικές. Ο πληθυσμός του νομού Σερρών με την αύξηση των προσφύγων αυξήθηκε κατά 64, 54% (Τ. Θεοδωράκη- Πάτση, «Η οικιστική δομή των αγροτικών οικισμών του νομού Σερρών», 2013, Β' Συνέδριο 'Οι Σέρρες και η περιοχή τους', σ. 630). Οι τελικές διανομές κλήρων αφορούσαν 12.898 οικογένειες προσφύγων (Ελ. Κοντογεώργη, «Προσδοκίες και όρια στην εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής», 2013, Β' Συνέδριο 'Οι Σέρρες και η περιοχή τους', σσ. 274-5).

Η έκδοση του Ευρετηρίου Αγροτών Προσφύγων συμπίπτει με τη χρονιά όπου «οι προσφυγικοί οικισμοί σχεδόν οριστικοποιούνται. Οι

120. Προσθέτω επίσης 27 οικίες στη Ζηλιάχοβα και 409 στις Σέρρες της αστικής στέγασης/αποκατάστασης (Α. Πρωτονοτάριος, σ. 94) που κατασκευάστηκαν ως τη 1/1/1929.

πρόσφυγες εγκαθίστανται σταθερά πια σ' ένα μέρος, ύστερα από προηγούμενες μετακινήσεις που επιβάλλονταν: είτε από τον Εποικισμό, είτε από δυσμενείς τοπικές και κλιματολογικές συνθήκες»¹²¹.

Μεθοδολογία

Άρχισα την έρευνα με τα επώνυμα των κατοίκων του χωριού που θυμόταν ο πατέρας μου Στέργιος (γεν. 1934). Στη συνέχεια αναζήτησα ονόματα ατόμων της κοινότητας στην υφιστάμενη βιβλιογραφία και πηγές (π.χ. υπόμνημα 1914, άρθρα Λαυρεντίδη). Με αυτούς τους 2 τρόπους ανακάλυψα 45 δηλώσεις. Βέβαια, απαραίτητη ήταν η ανάγνωση όλων των σελίδων ψάχνοντας τους αριθμούς των δηλώσεων (102461-102540) παράλληλα με τους γνωστούς από τη βιβλιογραφία οικισμούς/τόπους προέλευσης των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας σε όλες τις σελίδες/τόμους του καταλόγου. Σημειώνω ότι οι δηλώσεις φάνηκε ότι δεν είναι 79, αφού περιλαμβάνονται οι 'κληρονόμοι' και οι μεταγενέστερες προσθήκες. Είχα παρατηρήσει ήδη¹²² ότι οι γνωστοί τόποι καταγωγής δεν είναι οι μοναδικοί για αυτό αναζήτησα τους αριθμούς των δηλώσεων. Αρχικά ήθελα να καταγράψω όλους τους πρόσφυγες από τα γνωστά ήδη χωριά/τόπους καταγωγής των κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας, αλλά η έρευνα αυτή -αν και απαραίτητη για να βρω τυχόν συγγένειες- αποδείχτηκε ότι θα ήταν πέρα από το μέτρο των δυνατοτήτων μου. Έτσι περιορίστηκα σε αυτή τη φάση μόνο στους καταγόμενους από το Χάνδρε-τόπο καταγωγής του παππού μου Λάζαρου (1897-1968), δηλαδή τους συγχωριανούς του, οι οποίοι δεν εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας. Σημειώνω ότι πιθανώς οι πρόσφυγες στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν μετά το 1923, αφού στην απογραφή των προσφύγων του 1923 αναφέρονται μόνο 67 πρόσφυγες στην Αγγίστα (και συνολικά στον νομό Σερρών 24.848 άτομα, Απογραφή προσφύγων κατ' Απρίλιον 1923, Β.Δ. 18/10/1923). Ο πίνακας συμπληρώνεται από τους απόντες κατά την καταγραφή: «ο πρόσφυξ δεν ευρέθη εν τω Συνοικισμώ κατά την σύνταξιν των υπευθύνων δηλώσεων» (Α), από τους «αυθαιρέτως εγκαταλείψαντας τον Συνοικισμόν» (Β), από αυτούς που εγκαταστάθηκαν αγροτικώς μετά την 1^η Ιουλίου 1928 (Γ), από τα μέλη της οικογένειας (Μ).

121. Στ. Πελαγίδης, *Μακεδονικά*, 26, 1988, σ. 64, Πρόσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού χώρου.

122. Γαλανίδου Φωτεινή από την Κεπέκλιστα Χαλδεΐας, από το σόι της γιαγιάς μου Ευφροσύνης Γαλανίδου (+1941;).

Πίνακας 1:

**Κατάλογος αγροτών προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό
Αγγίστας πριν το 1928**

1. 102480 Αλεξανδρίδης Αλέξανδρος του Ευσταθίου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (θείος Στέργιου Μεχτίδη, γεννημένος περίπου το 1900)
2. 102461 Αλεξανδρίδης Ευστάθιος του Αλεξάνδρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
3. 102462 Μ Αλεξανδρίδου Ελένη του Ευσταθίου, το γένος Προκοπίου Μανουσαρίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
4. 102520 Αλεξανδρίδου Μαρία του Θεμιστοκλέους, το γένος Αβραάμ Φωτιάδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
5. 102476 Αλτής Κων/νος του Εμμανουήλ, Σεντούκι- Καστάμπολη- Γάνου- Χώρας
6. 102488 Ανδρεάδης Κοσμάς του Ανδρέου, Χάνδερε Καρς (μαραγκός, δίπλα στην οικία Μεχτίδη)
7. 102472 Βασιλειάδης Κων/νος του Χαραλάμπους, Χάνδερε Καρς
8. 102490 Βασιλειάδης Πέτρος του Παναγ. Χάνδερε Καρς
9. 102501 Βασιλειάδης Συμεών του Ελισσαίου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
10. 102531 Γαλανίδης Αλέξανδρος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
11. 102496 Γαλανίδης Ελευθέριος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
12. 102489 Γαλανίδης Θεόδωρος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
13. 102479 Μ. Γαλανίδου Φωτεινή του Ελεύθ. Το γένος Φωκ. Κανακίδου, Κεπέκλιστα Χαλδείας (γυναίκα Ελευθερίου ; 102489)
14. 102493 Γεωργιάδης ή Τουτσόγλου Ευθύμιος του Κωνσταντίνου, Σεϊτ-Μπελή Κολωνίας
15. 102540-33 Γεωργιάδης Ευστάθιος του Κωνσταντίνου, Κάρς, Σαρή Καμής Καρς Καυκάσου (γιος Μιχαήλ, εγγονός Ευστάθιος. Πρόκειται για τον 'γενάρχη' του χωριού)
16. 102540-17 Γεωργιάδης Ιορδάνης του Θεοδώρου, Γενήκιοϊ Κάρς Καυκάσου
17. 102474 Γεωργιάδης Νικόλαος του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς Καυκάσου (κόρη Κλάρα)
18. 102508 Δουσουμιτζής Κωνσταντίνος του Αθανασίου, Κυδωνίαι
19. 102500 Ευσταθίου ή Χαραλαμπίδου Σοφία του Ηλία, το γένος Ηλία Μεχτίδου, Χάνδερε Καρς- Καυκάσου (Ε 119)- κόρη Ηλία Μεχτίδη- αδελφή Λάζαρου Μεχτίδη- θεία Στέργιου Μεχτίδη
20. 102540-28 Ευστρατιάδης Ευστράτιος του Κων/νου, Πέλος Νίκαιας (μπαξές κάτω από το λόφο)

21. 102540-22 Ευστρατιάδης ή Μιχάλογλου Κων/νος του Ευστρατίου, Πέλος Νίκαιας
22. 102540-27 Μ. Ευστρατιάδης Σταύρος του Κων/νου, Πέλος Νίκαιας
23. 102540-23 Μ Ευστρατιάδου Κυριακή του Ευστρατίου, το γένος Παντελή Νικολαΐδου, Εσελή- Μαδέν Χαλδείας Κερασούντος
24. 102469 Ευτυχίδου Ελένη του Νικολάου, το γένος Γ. Γεωργιάδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (στη γειτονιά της οικίας Μεχτίδη)
25. 102468 Ευτυχίδου Ευγενία του Γεωργίου, το γένος Γεωργ. Συμεωνίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
26. 102540-18 Ιωαννίδης Βασίλειος του Γεωργίου, Κέρογλη Καρς Καυκάσου (Κόρογλου) [Αναφέρεται το παρατσούκλι 'ο Κέρογλης' σε κάτοικο]
27. 102530 Ιωαννίδης Ιωάννης του Αναστασίου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
28. 102540-12 Ιωαννίδης Παύλος του Τριαντάφυλλου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
29. 102528 Καρυπίδης Θεόφιλος του Γρηγορίου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
30. 102479 Καρυπίδης Νικόλαος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς
31. 102494 Καρυπίδου Σουσάνα του Ιωάν., το γένος Ιωάννου Ιωαννίδου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
32. 102495 Μ Καρυπίδης Κων/νος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς
33. 102486 Καρυπίδης Αναστάσιος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
34. 102524 Μ Κατσίκη Ευδοξία του Αλεξάνδρου, το γένος Αποστόλου Μαλαματένιου, Γέννα Σαράντα Εκκλησιών
35. 102523 Κατσίκης Πολυχρόνης του Αλεξάνδρου, Γέννα Σαράντα Εκκλησιών
36. 102513 Μ Κοντοπούλου Δέσποινα του Δημητρίου, το γένος Παναγιώτου Τερζόγλου, Απολλωνιάς Νικομήδειας (μαγαζί με υφάσματα)
37. 102540-02 Κουτσογιάννης ή Τζάνος Νικόλαος του Γεωργίου, Κυδωνία Κυδωνιών και Μοσχονησιών
38. 102487 (πάλι) Κωνσταντινίδης Ευστάθιος του Ιωάννου, Χάνδαρε Καρς
39. 102505 Μανιάκης Δημήτριος του Αθανασίου, Νεοχώριον Γάνου Χώρας
40. 102484 Μανουσαρίδης Ανανίας του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (στη γειτονιά της οικίας Μεχτίδη)
41. 102483 Μανουσαρίδης Δημήτριος του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
42. 102485 Μανουσαρίδης Θεόδωρος του Ισαάκ (Κληρ.), Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
43. 102487 (και 102507) Μανουσαρίδης Ιωάννης του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
44. 102482 Μανουσαρίδης Ιωάννης του Παύλου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
45. 102502 Μανουσαρίδης ή Μουρατίδης Φίλιππος του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
46. 102503 Μ. Μανουσαρίδου ή Μουρατίδου Θεοδώρα του Μουράτ

Μεχτίδης Λάζαρος (1897- 1968) και Ευφροσύνη Γαλανίδου (+1941).

- (Κληρονόμοι) Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
47. 102540-16 Μανουσαρίδου Στάλα του Ιωάννου το γένος Ευγενιάδου Στεφάνου, Τιβίικ Καρς, Καρς Καυκάσου (στο Δ.Σ. της 'Λαιοκρατίας' που υπήρχε στο χωριό από τον Σεπτέμβριο έως το Νοέμβριο 1944)
 48. 102463 Μερετίδης Αθανάσιος του Γρηγορίου, Χάνδερε Καρς
 49. 102464 Μερετίδης Πέτρος του Παύλου, Χάνδερε Καρς
 50. 102499 Μεχτίδης Γεώργιος του Γεωργ. (Κληρονόμοι), Χάνδερε Καρς (γιος του αδελφού του Λάζαρου, θείος Στέργιου)
 51. 102498 Μεχτίδης Λάζαρος του Ηλία, Χάνδερε Καρς (πατέρας Στέργιου, παππούς του γραφοντος)
 52. 102499M. Μεχτίδου Παρέσα του Γεωργ., Χάνδερε Καρς (κόρη του αδελφού του Λάζαρου, θεία Στέργιου. Επίσης (προφορική μαρτυρία Στ. Μεχτίδη) γνωρίζουμε τους Κώστα Μεχτίδη - ξάδελφο του Λαζάρου με παιδιά την Παρέσα, τον Ηλία, τον Θεόδωρο.
- Σε αυτό το σημείο παρενθετικά -εις μνήμην- αναφέρω τον Ευθύμιο Ισ. Μεχτίδη, διευθυντή του σχολείου στο μουσουλμανικό χωριό Ίμπις της περιοχής του Καρς (Μαυρογένους, σ. 146). Πρόκειται για ξάδελφο του παππού μου Λαζάρου, ο οποίος είχε πατέρα τον Ηλία; Ο Ηλίας και ο πατέρας του Ευθυμίου (Ισ.- Ισιδωρος, Ισαάκ;) ήταν αδελφία; Να υποθέσω ότι υπήρχε κάποιος παππούς- Λάζαρος ή Ευθύμιος (Μεχτίδης), από τους οποίους πήραν κατά την παράδοση τα ονόματά τους, γεννημένοι στα μέσα του 19^{ου} αιώνα;
53. 102477 Μυλοθρόπουλος Στέφανος του Σωτηρίου, Σεντούκι-Καστάμπολη- Γάνου-Χώρας

54. 102540-11 Οικονομίδης Θεόδωρος του Στεφάνου, Ιζλαμισόρ Καρς Καυκάσου
55. 102540-19 Μ Οικονομίδης Στέφανος του Σάββα, Ισλαμισόρ Κάρς Καυκάσου
56. 102475 Παναγιωτάκης Ηλίας του Βασιλείου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου (πίσω από την οικία Μεχτίδη)
57. 102514 Παπαδόπουλος ή Παπάζογλου Δημήτριος του Πολυχρόνη, Απολλωνιάς Νικομήδειας
58. 102515 Μ. Παπαδοπούλου Κυριακούλα του Δημητρίου, το γένος Παναγ. Τερζόγλου, Απολλωνιάς Νικομήδειας
59. 102540-20 Παπάζογλου Αριστείδης του Κωνσταντίνου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου
60. 102540-13 Πλακίδης Αριστοτέλης του Ευσταθίου, Βαρενός Κερασούντος (κατάστημα της οικογένειας στη Δράμα. Γνωστοί και ως Πλακίδας)
61. 102540 31 Πλακίδης Ιωάννης του Ευσταθίου, Βαρενός Κερασούντος (και Κυριάκος του Ευσταθίου, Βαρενός Τραπεζούντος, 174522 & Βαρενός Χαλδείας)
62. 102510 Πολατίδης Ιγνάτιος του Πέτρου, Παρτούζ Καρς (αγροφύλακας, χόρευε 'κόνιαλη')
63. 102511 Πολατίδου Άννα του Πέτρου, το γένος Χαράλαμπου Ευτυχίδου, Παρτζίζ Καρς [Παρτούζ]
64. 102527 Πολυμενίδης Συμέων του Στυλιανού, Πλάτανος Μυριοφύτου
65. 102504 Ποτοσόγλου ή Κυριακίδης Γεώργιος του Ευθ. Καρατζαβιράν Καυκάσου [95353, 92380] (έφυγαν από το χωριό)
66. 102470 Σαββίδης Δημήτριος του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καυκάσου
67. 102461B Σαββίδης Νικόλαος του Αλεξάνδρου, Καρς
68. 102522 Σαββίδης Σάββας του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
69. 102471M Σαββίδου Αναστασία του Δημητρίου, το γένος Παύλου Χετελεκίδου¹²³, Κόρογλου Καρς Καυκάσου
70. 102540-07M Σκαρλάτος Χρήστος του Αντωνίου, Ομουρλού Ηλιουπόλεως
71. 102540-08 Μ Σκαρλάτου Βασιλική του Χρήστου, το γένος Κων. Παπακώστα, Κιότκι Ηλιουπόλεως (Κιόσκι;)
72. 10254-32 Σπανουδάκης Αλκιβιάδης του Κωνστ., Αϊδίνιον Ηλιουπόλεως (είχαν κατάστημα)
73. 102540-09 Σταμετλή Μαρία του Νικολάου, το γένος Κυριάκου, Σμύρνη
74. 102536 Στράη Ελένη του Παρασκευά, το γένος Χρήστου Μουρλού, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου (Στράη;)
75. 102537 Μ Στράνη Δέσποινα του Παρασκευά, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου
76. 102539 Μ Στράνη Ειρήνη του Παρασκευά, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου

123. Χετελεκίδης Μιχαήλ του Αθανασίου, Λαραχανή Ροδοπόλεως, 209441.

77. 102538 Μ Σπράνης Χρήστος του Παρασκευά, Κυδωνίαι Κυδωνιών Μοσχονησίου
78. 102526 Συμεωνίδης Βασίλειος του Τριαντάφυλλου, Χάνδερε Καρς,
79. 102473 Συμεωνίδης Ηλίας του Γεωργίου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
80. 102540-05 Τερζόγλου Αντώνιος του Παναγιώτου, Απολλωνιάς Νικομήδειας
81. 102479 Μ Τουτουκτζόγλου Στεφ. του Ηλ. Ασάκιοι Νίκαιας
82. 102481 Τριανταφυλλίδης Θεόδωρος του Αλεξάνδρου, Χάνδαρε (sic) Καρς, Καρς Καυκάσου
83. 102532 Τριανταφυλλίδης Κωνσταντίνος του Αβραάμ, Χάνδαρε (sic) Καρς Καυκάσου
84. 102466 Τριανταφυλλίδης Νικόλαος του Κων/νου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
85. 102533 Τριανταφυλλίδου Δέσποινα του Αβραάμ, το γένος Ισαάκ Μεχτίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (κόρη Ισαάκ Μεχτίδη, πατέρας ξαδέλφου Λαζάρου)
86. 102461 Β Τριανταφυλλίδου Ειρήνη του Κυριάκου, Καρς Καυκάσου
87. 102540-30 Τσαλίκη Ξανθή του Ιορδάνου (κληρονόμοι) Σαράντα Εκκλησιαί
88. 102540-30 Μ Τσαλίκης Γεώργιος του Ιορδάνου Σαράντα Εκκλησιαί (σιδεράδες)
89. 102540-30 Μ Τσαλίκης Ιωάννης του Ιορδάνου Σαράντα Εκκλησιαί
90. 102481Β Φωτιάδης Δημήτριος του Αβραάμ, Κάρς Καυκάσου
91. 102467 Φωτιάδης Μιχαήλ του Αβραάμ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
92. 102529 Μ Φωτιάδου Άννα του Αβραάμ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
93. 102540-14 Χατζέσας Κωνσταντίνος του Ιωάννου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου Περιστάσεως
94. 102540-15 Χατζέσα Ματένια του Κωνσταντίνου, το γένος Βαλάση Κεχαγιά, Σεντούκι Γάνου Χώρας
95. 102540-21 Μ Χατζή Λυμπέρη Πανδώρα του Κωνσταντίνου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου Περιστάσεως

Σε δημοσίευμα αναζητήσεων της εφημερ. *Μακεδονία* (20/7/1925) βρίσκουμε κάτοικο του Σταθμού Αγγίστας και τον Κωνσταντίνο Σταύρο (εκ χωριού Φαναρίου Σηλυβρίας), ο οποίος όμως δεν εμφανίζεται στο μεταγενέστερο Ευρετήριο, να αναζητάει τη μητέρα του και τα αδέρφια του. Να υποθέσουμε ότι η αναζήτηση ήταν ευτυχής και έφυγε από το χωριό; Δύο χρόνια νωρίτερα (*Μακεδονία*, 15/6/1923) βρίσκουμε δύο αναζητήσεις της γειτονικής στο Σταθμό Αγγίστας Δράτσοβας (σήμερα Λευκοθέα): «Η Κατίνα Ηλιού Σαπουτζή ζητεί τον αδελφόν της Γεώργιον Σαπουτζήν, ο γνωρίζων παρακαλείται να ειδοποιήση τον Βασίλειον Καφαντώνη, Σταθμόν Αγγίστης, χωριόν Δράτοδα (sic)» και «Ο Βασίλειος Κουφαντώνης εκ Παπαζλή Μαγνησίας διαμένων

εις τον σταθμόν Αγγίστης, χωρίον Δράτσοβα, ζητεί την αδελφήν του Αναστασίαν Καζούρη και κατά την αιχμαλωσίαν αδελφόν του Σπύρον Μπαξεβάνη...». Το 1928 (*Μακεδονία*, 20/3, 5/5, 25/6/) βρίσκουμε τον πρόσφυγα Γρηγόριο Ι. Καρυπτή με 'καταβλητέο ποσό εκ λιρών 75', την Μαρία Κοσμανίδου με 'καταβλητέαν 1^{ην} δόσιν εκ λιρών 155,40' και την Χαριτοπούλου Φιλοξενία. Δεν αναφέρονται στο παραπάνω Ευρετήριο. Αναφέρεται μόνο η Κοσμίδου Ελένη του Νικολάου στο γειτονικό Ροδολείβος. Πρόκειται για αναγραμματισμό;

Πίνακας 2:

Κατάλογος τόπων προέλευσης των αγροτών προσφύγων

- Χάνδρε Καρς, Καρς Κανκάσου 41
- Μυριοφύτον Μυριοφύτου¹²⁴ 3
- Κάρς Κανκάσου 3
- Βαρενός Κερασούντος 2
- Απολλωνιάς Νικομήδειας 4
- Παρτουξ Καρς 2
- Σαράντα Εκκλησιές 3
- Ισλαμισορ Καρς 7 (Исламзоръ *Islamzor*). Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχαίον Πόντου*, 33, σ. 421) αναφέρει ότι εγκαταστάθηκαν μόνο στα Κουφάλια Θεσσαλονίκης και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 402) μόνο στο Κιλκίς, τους Ανάργυρους Φλώρινας και τα Κουφάλια.
- Πέλτος Νικαιας¹²⁵ 3
- Κόρογλου Καρς 2 (Керъ-оглы *Ker-ogly*). Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχαίον Πόντου*, 33, σ. 429, Κιόρογλη) αναφέρει ότι εγκαταστάθηκαν μόνο στο Ροδολείβος και τη Θεσσαλονίκη και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 413) ότι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνο στη Νότια Αριδαίαις και στο Ροδολείβος.
- Γέννα Σαράντα Εκκλησιών 2
- Αϊβαλί 6

124. «Μυριοφύτον 31.10.1922. Όψέ ήλθε τηλεγράφημα, διαβιβάζον σύστασιν τής έν Καλλιπόλει διοικήσεως τής Έλληνικής Χωροφυλακής νά μεταβώμεν άπαντες εις Περίστασιν διά νά έπιβιασθώμεν εκειθεν. Ήτο λυπηρόν νά έβλεπε τίς τήν δειλίαν τών ιδικων μας μη έμπέσωμεν εις τάς χείρας του έχθρου. Εύτυχως η έπιμονή του Άγγλου, τονισαντος ότι ουδεις Τουρκος θα πατήση πριν η αποχωρήσωμεν ημεεις, εστο και αν επί ημερας παραταθη η θαλασσοταραχη, και τηλεγραφήσαντος αναλόγως, απήλλαξεν ημάς κόπων και κινδύνων και εκθέσεων. Ίδου λοιπόν και νέα ημερα με τήν γαλανόλευκον έν Μυριοφύτω. Ήτο όμως η τελευταία», Μαρτυρία Σωφρονίου, Μητροπολίτη Μυριοφύτου και Περιστάσεως από τό βιβλίο τής Έλπινίκης Σταμούλη-Σαραντή: *Άπό τήν Άνατολική Θράκη -Η Σηλύβρια και τά γύρω της χωριά*, Άθηναι 1958, <http://easternthrace1922.blogspot.gr/2011/10/9.html>

125. Αρναβουτοπούλου Ιορδάνης, Φωτεινή και Καραμανίδης Κλεάνθης Ανατολή (Δικαιούχοι προσφυγικών αποζημιώσεων από Πέλτος Νίκαιας, *Μακεδονία*, 14/12/1928).

• Σεντούκι- Καστάμπολη- Γάνου- Χώρας 3

Μεμονωμένοι από Κεπέκλιστα Χαλδείας¹²⁶, Σεΐτ-Μπελή Κολωνίας, Σαρή Καμής Καρς Κανκάσου¹²⁷, Γενήκιοϊ Καρς Κανκάσου, Εσελή-Μαδέν Χαλδείας Κερασούντος¹²⁸, Νεοχώριον Γάνου Χώρας, Τιβίκ Καρς, Πλάτανος Μυριοφύτου, Καρατζαβιράν Κανκάσου, Ομουρλού Ηλιουπόλεως, Κίοτσι Ηλιουπόλεως (Κιόσκι;), Αϊδίνιον Ηλιουπόλεως, Σμύρνη, Ασάκιοϊ Νίκαιας. Συνολικά εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας 62 αγροτικώς αποκατασταθέντες από το Καρς και τον Πόντο και οι υπόλοιποι από την Ανατολική Θράκη (13), τη Βιθυνία (7), το Αϊβαλί 6. Περίπου οι μισοί (41/95¹²⁹) που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας προέρχονταν από το Χάνδερε του Καρς. Άλλοι 19 πρόσφυγες από το Χάνδερε διασκορπίστηκαν σε χωριά του Κιλκίς¹³⁰, της Λάρισας, της Εδέσσης. Ενδιαφέρον έχει η περίπτωση του Γεωργιάδη Μιχαήλ που εγκαταστάθηκε στον Νικηφόρο Δράμας ή της Κοσμίδου Ελένης που εγκαταστάθηκε στο Ροδολείβος Σερρών, λίγα χιλιόμετρα από τον κύριο όγκο των προσφύγων από το Χάνδερε.

Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχείον Πόντου*, 33, ό.π.) δεν αναφέρει Κανκάσιους πρόσφυγες από το Γενήκιοϊ και το Τιβίκ να έχουν εγκατασταθεί στο Σταθμό Αγγίστας, ενώ ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 412) ότι από το Γενήκιοϊ στη Μεγάλη Βρύση Κιλκίς, στη Νότια Αριδαίας και στον Αετόλοφο Κομοτηνής και από το Τιβίκ (Ντιβίκ, σ. 411) στην Τέρφυλλο, Κρηστώνη, Πηγή, Κιλκίς και άλλα μέρη, χωρίς να αναφέρει το Σταθμό Αγγίστας.

126. Μουτεσίδου Ι. Αλεξάνδρα (Δικαιούχος προσφυγικής αποζημίωσης από Κεπέκλιστα Χαλδείας, *Μακεδονία*, 26/1/1927) και Κωνστατίνογλου Γ. Σόνα (*Μακεδονία*, 21/9/1928, ό. π.).

127. «Η (εκτιμητική) επιτροπή των κοινοτήτων [...] Γιαρή- Καμής (Σαρή- Καμής) [...] με έδραν την Θεσσαλονίκην κατηρτίστη εκ των κ.κ. Ανδρέου Σαραφίδη, Πέτρου Λαμπριανίδη και Πλάτωνος Ουνουφριάδου.» (*Μακεδονία*, 22/12/1926.).

128. Γολικίδης Αριστείδης, Ποζατζίδου Χαρίκλεια, Συμωνίδου [Συμεωνίδου:] Ανατολή (Δικαιούχοι προσφυγικών αποζημιώσεων από Εσέλι - Μαδέν Χαλδείας, *Μακεδονία*, 24/5/1927).

129. Για την ακρίβεια το 43,15%.

130. Για τους Κανκάσιους που εγκαταστάθηκαν στον νομό Κιλκίς η βιβλιογραφία είναι πλούσια βλ. Π. Βαλσαμίδης, *Μακεδονικά*, 32, 1999/2000 «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς», Α. Διαμαντόπουλος, *Η ιστορία των Ελλήνων του Κανκάσου στο Καρς και στο Κιλκίς*, 2001, και Α' Επιστημονικό Συνέδριο (5-6/4/2014, Κιλκίς) «*Η προσφυγική εγκατάσταση στο νομό Κιλκίς*»: Ανδρέας Απ. Αθανασιάδης, Κανκάσιοι στο Κιλκίς και τη Μακεδονία. Πώς μια εθνοτική ταυτότητα ορίζεται ως πολιτική ταυτότητα (http://kafkasios-pontokomitis.blogspot.gr/2014/04/blog-post_16.html), Ανδρέας Β. Αγτζίδης, «Πόντιοι, Ποντιοκανκάσιοι και Ανατολικοθρακιώτες στο Σταυροχώρι: Η δύσκολη συμβίωση των προσφυγικών ομάδων την περίοδο του Μεσοπολέμου», Παναγιώτης Τσαμαντουριδής, «Η προσφυγική εγκατάσταση 1914-1922: Από το Πέπερεκ του Κανκάσου στο Π. Γυναικόκαστρο-Κιλκίς» και Νίκος Κωνσταντινίδης, «Από το Ντορτ-Κιλισέ της Κιόλας του Κανκάσου στο Χωρούγι Κιλκίς».

Από την αποδελτίωση που έκανα στην εφημερίδα *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης προέκυψε ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν και αστοί πρόσφυγες. Συγκεκριμένα αναφέρεται (2/8/1927) 'ότι το ήμισυ του εν σιδηροδρομικώ σταθμώ Αγγίστης επιταχθέντος αγρού εχρησιμοποιήθη δι' ανέγερσιν καταστημάτων παρά των αστών προσφύγων του ιδίου συνοικισμού'. Προφανώς πρόκειται για τα καταστήματα που δημιουργήθηκαν κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής, βόρεια από το σημείο όπου χτίστηκε ο προσφυγικός οικισμός. Τα ονόματα των αποκατασταθέντων αστών προσφύγων πρέπει να αναζητηθούν στο αντίστοιχο Ευρετήριο Αστών Προσφύγων.

Πίνακας 3.

Αγροτικώς αποκατασταθέντες από το Χάνδερε- πλην Στ. Αγγίστας

1. Γεωργιάδης Αβραάμ του Ιωάννου ή Γεωργ., 136006 (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
2. Γεωργιάδου Δέσποινα του Αβραάμ, το γένος Νικ. Χαραλαμπίδου, 136007 Μ. (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
3. Γεωργιάδης Μιχαήλ του Χαρ. 87328 (Νικηφόρος/ πρ. Νουσρετλή Δράμας, επαφές των κατοίκων του Στ. Αγγίστας)
4. Δαρναζίδης ή Σερνατζίδης Συμέων του Σπυριδωνος, 13909 (Ολυμπιάς Λαρίσης)
5. Δαρναζίδου ή Σερνατζίδου Σάρρα ή Αλεξάνδρα του Σπυριδωνος, 13910 Μ. (Ολυμπιάς Λαρίσης)
6. Ιωαννίδης Ιάκωβος του Γεωργίου, 184667 (Πετριά/ πρ. Καμενίκ Εδέσσης)
7. Κοσμίδου Ελένη του Νικολάου, το γένος Παύλου Ιωαννίδου, 101549 Μ (Ροδολείβος Σερών, επίσης και Κουτουνίδης)
8. Μανουσαρίδης Αλέξανδρος του Παύλου, 181617 (Ενώτια, πρ. Νώτια Εδέσσης)
9. Μανουσαρίδου Ειρήνη Αλεξάνδρου ή Σταύρου, 181618 (Ενώτια, πρ. Νώτια Εδέσσης)
10. Μιχαήλ Γεώργιος του Σπυρ., 136661 (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
11. Παπαδόπουλος Αβραάμ του Σάββα (κληρονόμοι) 205582 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
12. Παπαδόπουλος Αβρ. του Κ. (κληρονόμοι) 205581 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
13. Παπαδόπουλος Ιάκ. Του Α. 205581 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
14. Παπαδόπουλος Σάββας του Αβραάμ, 205582 (Πτολεμαΐδα Κοζάνης)
15. Πετρίδης Χριστόφορος του Πέτρου, 132101 (Απιδιά, πρ. Τοπουζλού Κιλκίς¹³¹)

131. Εγκαταστάθηκαν συνολικά 4 οικογένειες προσφύγων, 17 άτομα.

16. Τσανακτσίδης Δημήτριος του Χαραλ. 75119 (Γενή Τσιφλίκ Δράμας)
17. Τσανακτσίδου Λεμονιά του Δημητρίου 13934 (Ολυμπιάς Λαρίσης)
18. Χαραλαμπίδου Σοφία του Ευσταθίου, 33901 Β. (Πυλαία Αλεξανδρουπόλεως)
19. Κερασσόπουλος Νικόλαος του Γρηγ., Χαντερέ Νεοκαισάρειας, 139161 Α (Λευκόχωμα. πρ. Σαπάντζαλη Κιλκίς¹³²). Δεν βρήκα οικισμό Χάντερε στη μητρόπολη Νεοκαισάρειας. Προφανώς πρόκειται για το Χάντερε του Καρς.

Σημειώνω ότι ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχεῖον Πόντου*, 33, σ. 449) αναφέρει ότι Χάντιαρεληδες ήταν εγκατεστημένοι μόνο στη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, την Κομοτηνή, το Σταθμό Αγγίστας και το Ροδολείβος και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 413) στη Λευκοθέα Σερρών, τις Κάτω Κλεινές Φλώρινας και το Σταυροχώρι Κιλκίς. Μία ακόμα πηγή για την εγκατάσταση των προσφύγων αποτελούν οι προσφυγικές στήλες των εφημερίδων (ό.π.). Στη *Μακεδονία* (25/4/1930) βρίσκουμε τον Νικόλαο Μιχ. Ζαχαριάδη, με καταγωγή από το Χάντερε, στη Θεσσαλονίκη, τον Γεώργιο Στ. Ηλιάδη (από το Ισλαμσόρ) και άλλους πρόσφυγες από το Καρς (14/7/1930).

Οι τόποι καταγωγής των προσφύγων του Σταθμού Αγγίστας

- Το Χαντίαρε (αλλιώς Χάνδαρα, Χάντερε, Хандара, *Khandara*) αναφέρεται ότι το 1902 (Μαυρογένους, σ. 42) είχε πληθυσμό 452 άτομα (37 οικογένειες) ή 59 οικογένειες/ 555 άτομα (Μαυρογένους, σ. 76) ή το 1907 38 οικογένειες/ 645 άτομα. Άλλη πηγή αναφέρει 55 σπίτια και 600 κατοίκους, δημοδιδάσκαλο τον Θεοδ. Ξενοδοχίδη. Η καταγωγή των κατοίκων ήταν από τη Σεβάστεια. Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχεῖον Πόντου*, 33, ό.π.) αναφέρει στοιχεία του 1907 για πληθυσμό 734 κατοίκων και δάσκαλο τον Ιωάννη Κοιμίση. Τα πληθυσμιακά δεδομένα περιπλέκονται από το γεγονός ότι σε επιστολή κατοίκων του 1914 αναφέρεται: «Η Κοινότης ημών Χάνδερες αποτελουμένη εξ 150 και πλέον οικογενειών...»¹³³. Διοικητικά ανήκε στην υποδιοίκηση Χορασάν της διοίκησης Καγισμάν. Η ενορία του χωριού υπαγόταν στο γειτονικό Μετζικέρτ. Δεν ασχολούνταν οι κάτοικοι με τη γεωργία, πωλούσαν ξυλεία δασών και παρήγαν άρβουνα και πίσσα.
- Το Παρτουζ (Μπαρντουζή ή Μπαρδούς, Бардусь, *Bardus*) ανήκε διοικητικά στην περιοχή της Όλυτς. Το 1902 (Μαυρογένους, ό.π.) είχε 66 οικογένειες και 552 κατοίκους η 103 οικογένειες/ 694 άτομα (Μαυρογένους, σ. 71). Το 1907 είχε πληθυσμό 614 κατοίκους ή 730 σύμφωνα με έγγρα-

132. Εγκαταστάθηκαν συνολικά 12 οικογένειες προσφύγων, 38 άτομα.

133. Αρ. Ξανθοπούλου- Κυριακού, σ. 285.

φο του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι κάτοικοι του είχαν καταγωγή το Ερζερούμ.

- Απολλωνία Βιθυνίας: Πενήντα χιλιόμετρα δυτικά της Προύσας, σε νησί-δα της ομώνυμης λίμνης, 2.500 Έλληνες.
- Οι Σαράντα Εκκλησιές ήταν πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακίου του βιλαετίου της Αδριανούπολης Η ακμάζουσα ελληνική πόλη των Σαράντα Εκκλησιών έφτασε να έχει το 1914 9.000 Έλληνες κατοίκους.
- Γέννα Σαράντα Εκκλησιών: Σήμερα Kaynarca. 500 ελληνικές οικογένειες, 100 τούρκικες, 50 βουλγάρικες (πριν το 1923).
- Ισλαμσόρ: 660 κάτοικοι (Κάλφογλου, σ. 113) και «μετανάσται εκ Χεριανής, έχουνσι σχολείον κυβερνητικόν και διδάσκαλον ένα διά τα Ρώσικα, κάτοικοι 406» (Εφημερίδα Κόσμος, Κάλφογλου, σ. 115)
- Στην περιοχή της Νίκαιας το Πέλτος αναφέρεται ότι είχε 1100 κατοίκους (860 Έλληνες), ναό του Αγίου Γεώργιου, εξατάξια αστική σχολή με 2 δασκάλους, 85 μαθητές και παρθεναγωγείο με 2 δασκάλες και 95 μαθήτριες και το Ασάκιοι 1700 Έλληνες κατοίκους.
- Το Ομουρλού Ηλιουπόλεως αναφέρεται ότι είχε 340 Έλληνες κατοίκους, ένα αρρεναγωγείο με 40 μαθητές και παρθεναγωγείο με 16 μαθήτριες και το Κιόσκι 400 Έλληνες με αρρεναγωγείο με 25 μαθητές.

Αντί επιλόγου

Όπως φάνηκε, στο άρθρο αυτό δεν αναφέρθηκα καθόλου στο 'θαύμα της αναδημιουργίας και της προόδου'¹³⁴, στην 'εποποιία', στους ύμνους για την 'ελληνική ζωτικότητα'¹³⁵ ή στο 'λαμπρό Ειρηνικό Έπος'¹³⁶ των προσφύγων. Διαβάζοντας τις πηγές και τις μαρτυρίες για πορείες, απούλητα καπνά και χρέη θεωρώ την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και το νομό Σερρών έναν συνεχή καθημερινό αγώνα για την επιβίωση. Ή αλλιώς: 'Άγνωστο Έπος, χαμένο σε μικρές λυπητερές ιστορίες... η μοναδική δημιουργία επιτυγχάνεται μέσα στην εσχάτη πενία'¹³⁷.

Έτσι στάθηκα κυρίως στην ανθρωπογεωγραφία¹³⁸ και στον μικρόκοσμο ενός από τα πολλά προσφυγικά χωριά της μακεδονικής ενδοχώρας παρά στο ότι 'η μαζική άφιξη των προσφύγων [...] αποτέλεσε επίσης ένα σπουδαίο κίνητρο και μια αποφασιστική προϋπόθεση για την ανά-

134. Από τον πρόλογο του Ν. Χαϊτογλου στο 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009.

135. Από έκθεση του προέδρου της Ε.Α.Π. Χάουλανδ (Αγών, 25/9/1926).

136. 'Από την τραγωδία στην εποποιία' - ο υπότιτλος στην έκδοση 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009 και από την εισαγωγή του Ν. Μέρτζου.

137. 'Από την τραγωδία στην εποποιία', ό. π., σσ. 9, 12.

138. Βλ. Ευστ. Πελαγίδης, «Η ανθρωπογεωγραφία του προσφυγικού ζητήματος (1913- 1940)», ό. π., 2009.

πτυξη της οικονομίας»¹³⁹ ή ότι 'έγιναν (οι πρόσφυγες) οι συντελεστές της αναγέννησης, της προόδου και της ευημερίας της Ελλάδας'¹⁴⁰. Πιο πολύ με ενδιαφέρει το ότι πολλοί πρόσφυγες ένιωθαν 'για χρόνια μετέωροι σε μία σύγχυση προσπαθώντας να συνηθίσουν έναν τόπο που άργησε να κάνει χώρο γι' αυτούς'¹⁴¹, ότι γνώρισαν κακουχίες και εφιάλτες από πρώτο χέρι, αλλά δεν βρήκαν σε αυτές τις εμπειρίες κανέναν σοβαρό λόγο για να αρνηθούν τις χαρές και τις απολαύσεις της ζωής¹⁴². Δεν έχουν αυτά και μεγάλη σχέση ή μάλλον βρίσκονται στην απέναντι όχθη από την περίφημη φράση του Σπ. Μαρκεζίνη: 'Το 1922 και όχι το 1832 εδημιουργήθη η Ελλάς'. Εδημιουργήθη, αλλά με πόσο αγώνα, με πόσο κόπο και πόσο ιδρώτα;

Αλλωστε δεν νομίζω ότι και οι πρόσφυγες από το Χάντερε και τα άλλα μέρη που εγκαταστάθηκαν σε σκηνές στην νότια όχθη του Αγγίτη πριν από ενενήντα χρόνια έβρισκαν ότι η ζωή τους είχε κάτι το επικό ή νοιάζονταν για το πόσο καλό έκανε στην οικονομία η μαζική άφιξή τους... Περισσότερο θα τους θύμιζε έπος η διαδρομή των 2.110 χιλιομέτρων από το Χάντερε μέχρι το λιμάνι του Νοβοροσίσκ και από εκεί το ταξίδι των 1024 ναυτικών μιλίων... ως τη Θεσσαλονίκη!

«Γιατί, πιστεύοντας με πάθος κάτι που δεν υπάρχει ακόμα, το δημιουργούμε. Ανύπαρχτο είναι ότι δεν πεθυμήσαμε αρκετά, ότι δεν ποτίσαμε αρκετά με το αίμα μας, για να μπορέσει να πάρει ανάκαρα να δρασκελίσει το σκοτεινό κατώφλι της ανυπαρξίας» (Αναφορά στον Γκρέκο, σ. 522). Οι παππούδες μας πίστεψαν με πάθος στην νέα τους ζωή, πότισαν με αίμα την νέα γη...

Πιστεύω, τέλος, ότι ανάλογα άρθρα για μεμονωμένες προσφυγικές ή μικτές κοινότητες είναι απαραίτητα γιατί μετατοπίζουν επιτέλους το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από το προσφυγικό ζήτημα από τις πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές εξελίξεις σε ζητήματα της προσφυγικής καθημερινότητας, της συγκρότησης και της λειτουργίας των διαφόρων προσφυγικών κοινοτήτων¹⁴³.

139. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1977, τόμ. 14, σ. 368.

140. Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 61.

141. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 123.

142. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 182.

143. Ι.Σ. Κολιόπουλος - Ι. Δ. Μιχαηλίδης, 2009, σ. 20.

Πρωτομαγιά στην Αγγίστα, 1930.

ΠΗΓΕΣ

Ονομαστικόν Ευρετήριον Αγροτών Προσφύγων, 1928, έκδοση Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Διεύθυνσις Εισπράξεων Χρεών
Εφημερίδες *Μακεδονία* Θεσσαλονίκης, *Σκριπ* Αθήνας, *Ριζοσπάστης* Αθήνας,
Αγών Δράμας, *Εμπρός* Σερρών
Φωτογραφικό αρχείο ομάδας 'Αγγίστα παλιές φωτό Σταθμός'

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κάλφογλου, *Οι εν Καυκάσω Έλληνες*, 1908
Θ. Παναγιωτίδης, *Ο εν Ρωσσία Ελληνισμός*, 1919
Μ.Χ. Αιλιανός, *Το έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως*, 1921
Ν. Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, 1961
Στ. Μαυρογένους, *Το Κυβερνείον Καρς του Αντικαυκάσου*, 1963
Ισ. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι έγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών», *Αρχείον Πόντου*, 29, 1968
Ισ. Λαυρεντίδης, «Η κατά το 1895- 1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχείον Πόντου*, 33, 1971-2
Α. Πάλλης, «Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού», *Δελτίο Κ.Μ.Σ.* 1977
Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού «Μεταναστεύσεις Ελλήνων στον Κάυκασο (19^{ος} αι-ώνας)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος δέκατος, 1993-4
Α. Xanthopoulou-Kyriakou, *The migration of Pontic Greeks to Macedonia (1912-1914)*, 1996
Σ. Καλεντερίδης, *Ανατολικός Πόντος*, 2006
Ε.Μ.Σ., *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία*, 2009
Ουρ. Λαμπίδου, *Η αυτοβιογραφία του πατέρα μου*, 2014

Πέτρος Στ. Μεχτίδης

PETER ST. MECHTIDIS

RURAL REHABILITATION OF CAUCASIANS IN SERRES.
THE EXAMPLE OF AGGISTA'S RAILWAY STATION

Abstract

The village of Aggista Railway Station, on the southern banks of river Aggitis, is one of the dozens of refugee villages in the prefecture of Serres. This article presents the history of the refugees from the village of Handere in the Caucasus region arriving in Greece, their settlement in the Aggista Railway Station and the problems the refugees in the prefecture of Serres faced during their first decade there. The article ends with a table of the Aggista Railway Station settlers' places of origin.